

BeCEI

Slobodan Marković:

Srpska politika i privreda u poslednja dva veka

Predrag Marković:

Kružno putovanje u Evropu

Đuro Kovačević:

Nacionalna obnova između ideala i interesa

Ljubomir Kljakić:

Sve budućnosti Srbije

Desimir Tošić:

Šta nije evropsko kod Srba

Hronologija moderne Srbije

TEMA BROJA:

SRBIJA I EVROPA: 200 GODINA

Objavljeno kao dodatak
nedeljnika **VREME**
br. 690 od 25. marta 2004.

EVROPSKA POLITIKA NOVE VLADE SRBIJE

“Srbija sa Crnom Gorom takođe mora da rešava pitanje svoga statusa u Evropskoj uniji. Uz sva legitimna neslaganja i sporenja među relevantnim političkim snagama, u javnosti u Srbiji van svakog spora je uverenje da Srbija suštinski pripada Evropi i da je potrebna i formalna potvrda te pripadnosti, odnosno punopravno članstvo u evropskim strukturama. Zapravo, u prethodna dva veka Srbija se politički, kulturno i privredno ukorenjivala u Evropu, da bi iz te svoje prirodne sredine, Evrope, bila isčupana po završetku Drugog svetskog rata. U nju je postepeno počela da se vraća pre tri godine; nažalost, sa velikim zakašnjenjem u odnosu na druge postkomunističke zemlje. Sama duboko promenjena Srbija, sa Crnom Gorom, kreće u jednu novu Evropu, bitno drugačiju od negdašnje. I još jedanput, iz jednog drugog ugla, želim da podvučem važnost članstva u EU. To članstvo je ne samo ono što se hoće, to je i

nešto što se mora, nešto bez čega se ne može. Ono što se hoće po pravilu donosi korist, ono što se mora, ne mora uvek da bude korisno, ali evropski put za Srbiju i Crnu Goru nema alternative.

(...) naša evropska budućnost i postepeno približavanje Evropskoj uniji lakše su ostvarljivi u zajedničkom nastupu, dakle kao jedna država, nego razdvajanjem u dve. (...)

Ova vlada sprovodiće pojačanu proevropsku politiku. To znači da će u ovom domenu više raditi, a manje govoriti. U unutrašnjem razvoju Srbija mora postati bezbedna zemlja u kojoj se ostvaruju ljudska i manjinska prava po evropskim merilima, u kojoj se zakoni poštuju a institucije delaju, u kojoj vladaju tržišni zakoni poslovanja i gde je privredni kriminal iskorenjen, a korupcija sve-

dena na najmanju meru. Šta bi bilo više evropski od postizanja ovih ciljeva u unutrašnjem razvoju i šta više od ovoga Evropa i Evropska unija od nas traži i očekuje? To je osnovna i trajna dimenzija naše proevropske politike. U Evropu hoćemo sa obnovljenom državom, sposobnom privredom i samosvesnim društvom. Jednom rečju, kao ponosna nacija. Ovo

moramo postići sopstvenim naporima, okupljeni pod velikim imenom Srbije.

(...) vlada će izraditi nacionalnu strategiju pridruživanja Evropskoj uniji u kojoj će se izložiti osnovni elementi politike pridruživanja i obaveze državnih organa, privrednih subjekata i drugih društvenih činilaca u ovom dugoročnom procesu. Pri tom će se voditi računa o činjenici da je državna zajednica Srbija i Crna Gora primarni činilac u ovom procesu zbog čega se politika i prioriteti Srbije moraju uskladiti na nivou državne zajednice.” (Vojislav Koštunica, predsednik Vlade Srbije, govor u Skupštini Srbije, 2. 3. 2004)

“Najvažnija oblast saradnje za Srbiju je ona sa Haškim tribunalom, koji sudi Miloševiću i drugima koji su optuženi za ratne zločine na Balkanu. Premijer Koštunica, dugogodišnji protivnik ovog suda Ujedinjenih nacija, loše je počeo kada je po imenovanju najavio da ekstradicija optuženih ratnih zločinaca Tribunalu neće biti njegov glavni prioritet. Mi i Evropljani smo jasno rekli da je saradnja sa Tribunalom apsolutno suštinska za produženje pomoći SAD i za Srbiju da postane puni partner u zajednici demokratskih nacija.” (Richard Lugar, predsednik Spoljnopolitičkog odbora Senata SAD, “International Herald Tribune”, 12. 3. 2004)

“Koštunica mora da vidi da je saradnja sa Haškim tribunalom – neizostavna. Mi kao EU moramo u saradnji sa Srbijom i Crnom Gorom da postavimo iste uslove koje smo postavili drugim zemljama u susedstvu. Ne mogu, na primer, od Hrvatske ili Bosne da tražim da isporuče sve optužene, a da Srbima kažem – vi ne morate, samo zato što ste Srbi.” (Doris Pak, predsednica delegacije Evropskog parlamenta za odnose sa zemljama Jugoistočne Evrope, “Danas”, 11. 3. 2004)

“I posle izbora u Srbiju u NATO-u postoji pozitivno raspoloženje za saradnju sa tom zemljom. Nova vlada treba da se ocenjuje po delima. (...) Pristupanje programu NATO-a Partnerstvo za mir moguće je postići uz ispunjavanje dva preduslova. Najpre moraju biti povučene tužbe protiv NATO-a, a kao drugo moraju biti uhapšeni i izručeni za ratne zločine optuženi Radovan Karadžić i Ratko Mladić.” (Nikolas Berns, ambasador SAD pri NATO-u, Beta, 27. 2. 2004)

“Evropska unija bi još jednom želela da zatraži od vlade da nastavi ekonomske i političke reforme, dobrosusedske odnose i ispunjavanje međunarodnih obaveza, uključujući saradnju sa Haškim tribunalom. Samo na toj osnovi će biti napretka ka Evropi, a nova vlada će biti procenjivana s obzirom na svoje predloge i akcije u ovom pravcu.” (Havijer Solana, visoki predstavnik EU-a za spolnu i bezbednosnu politiku, izjava povodom izbora nove vlade Srbije, 3. 3. 2004)

“Harmonizacija carinskih stopa Srbije i Crne Gore nije rezultirala nikakvim napretkom. Nakon harmonizacije Crna Gora izvozi u Srbiju 15,9 odsto više robe, dok je procenat uvoza iz Srbije tokom prvih 11 meseci 2003. povećan u odnosu na isti period 2002. za 48 odsto. (...) Pošto mi uvoz iz Srbije plaćamo u eurima,

postavlja se pitanje u čemu je razlika između ovih cijena koje su bolje zaštićene višim carinama i onih prethodnih, gdje su bile manje tarife za robu iz drugih zemalja, a građani bili u mogućnosti da ih nabavljaju jeftinije.” (Petar Ivanović, izvršni direktor podgoričkog Instituta za strateške studije i prognoze, “Vijesti”, 2. 3. 2004)

“Evropska unija je kazala da je njen najvažniji interes evropska integracija Zapadnog Balkana. Ukoliko je to tako, smatram da uopšte nije presudno važno da li će se ta evropska integracija Srbije i Crne Gore kao dijela Zapadnog Balkana dogoditi kroz jedan ili kroz dva sporazuma o asocijaciji i stabilizaciji. EU nije u cijelosti izmirila preuzete obaveze iz Beogradskog sporazuma, ali očekujem da će u budućim dijalozima sa ovlašćenim predstavnicima EU-a ti problemi biti prevaziđeni.” (Milo Đukanović, premijer Crne Gore, “Pobjeda”, 18. 3. 2004).

“Odlaganje završetka Studije o izvodljivosti može značiti da se čak zatvara perspektiva priključivanja Srbije i Crne Gore Evropskoj uniji.” (Branko Lukovac, ministar SCG za ekonomske odnose sa inostranstvom, “Danas”, 1. 3. 2004)

“Crna Gora je ispunila osnovne kriterijume koji za zemlje Zapadnog Balkana važe u pristupanju Evropskoj uniji a za obje članice državne zajednice samostalan put bio bi efikasniji.” (Slavica Milačić, savetnica crnogorskog premijera, “Pobjeda”, 2. 3. 2004)

Ponos i predrasude

Mi Srbi smo izgleda nesposobni za ravnopravnu i normalnu komunikaciju sa Evropom i svetom, sa "drugima": ili im potpuno povlađujemo ili im se arogantno suprotstavljamo po svim pitanjima, a vrlo često činimo čas jedno, čas drugo

PIŠE:
DR JOVAN TEOKAREVIĆ

U odnosima Srbije i Evrope često dolazi do nesporazuma. Pojavljivali su se u više oblika, vodili krizama i sukobima i ostavljali za sobom manje ili više teške posledice. Može li se ovo stanje popraviti, i kako?

Štose naših nacionalnih interesa tiče, prava reč je – mora, i ona se pre svega odnosi na Evropsku uniju kao današnjeg institucionalnog i simboličnog predstavnika Starog kontinenta. Srbija zaista nema i u dogledno vreme neće imati važnijeg partnera od ovog rastućeg političkog i ekonomskog džina, a nema ni važniji spoljnopolitički cilj od pridruživanja Evropskoj uniji.

Ka pučini

Neke važne promene koje su se desile i u Srbiji i u Evropi pružaju nadu da se ovog puta, u sadašnjoj i narednim decenijama, može u najgorem slučaju zakasnuti, privremeno skrenuti s puta, ali da se ne može fatalno pogrešiti i mnogo štete napraviti, što je inače obeležilo srpsko-evropske odnose u prošlom desetleću. Evropa je u međuvremenu, uz sve teškoće, stala na sopstvene noge i izgradila sopstveni identitet u post-blokovskoj eri, ujedinjena nego ikad u istoriji, jača i u svetu važnija pre svega zbog novog načina na koji prikuplja i ka drugima emituje svoju moć.

Srbija je u određenoj meri za sobom ostavila svoju nedavnu neslavnu prošlost, ali dobar deo trauma i zabluda još vuče sa sobom, u istom paketu sa nerešenim problemima, pre svega sa nedefinisanim državom. Iako će teški izazovi – kao najnoviji progon Srba na Kosovu – podsticati na pribegavanje metodama iz 1990-ih, čini mi se da je upotreba sile kao načina za rešavanje problema sahranjena kao zvanična doktrina padom Miloševićevog režima pre tri i po godine. Bez obzira na promene vlada

koje ćemo imati, one će sve, na jedan ili drugi način, biti partneri, a ne neprijatelji Evrope i Evropske unije.

To će, kao i kod ostalih nacija i država, sve manje zavisiti od psiholoških profila ili političkih preferencija onih na vlasti, a sve više od snage integracionog talasa u Evropi, čiji smo i mi deo. Iskustvo drugih a nama sličnih je potpuno nedvosmisleno: kad se jednom zagazi u integraciju, talasi vode sve dalje, ka pučini – na koju stranu se i svi oko nas kreću. Srbija još nije zaplivala, ali mi se čini da smo se već dosad dovoljno pokvasili i da najzad treba da skočimo.

Ignorancija i arogancija

Često Srbima govorim o Evropi, a Evropljanima o Srbima i primećujem da deo naših nesporazuma potiče iz puke neobaveštenosti i slabog uzajamnog poznavanja. Snagu međusobnih predrasuda je, takođe, gotovo nemoguće preceniti. One često nisu manje u Evropi u odnosu na nas, od naših sopstvenih predrasuda prema Evropi. I dalje smo u glavama i izjavama mnogih uticajnih Evropljana ekskluzivni krivci (i to kolektivno, kao nacija) za nasilni i krvavi raspad Jugoslavije, što iz ovakve pogrešne perspektive nije čudno jer smo – "kao što je opšte poznato" – navodno već ranije izazvali oba dosadašnja svetska rata.

Ako hoćemo da iskorenimo tuđe predrasude o nama, moramo i mi nešto da uradimo, naročito sada kada na celom Balkanu više gotovo da i nema stalnih dopisnika najuticajnijih svetskih medija. Ne tako davno Srbi su za istinu bili u stanju maltene i rat da objave, a stvar je samo u tome da se nauči kako da se ona plasira na način koji odgovara ovim, a ne nekim dalekim prošlim godinama, dakle – ovom i ovako ustrojenom svetu. Naša intelektualna, diplomatska i politička elita imaju ovde još mnogo da nauče i urade.

Na našoj strani, glavni problem sa informisanošću nije, naravno, da li Srbin zna kako tačno funkcioniše Evropska unija – to ne zna, naime, ni većina stanovnika

država članica EU-a. Problem je, na žalost, mnogo veći: Srbi u stvari nemaju ni osnovne predstave o tome kako svet generalno funkcioniše još od raspada komunizma i Sovjetskog Saveza. Baveći se svojim problemima (i tada kao i danas – Kosovom), mi smo 1989. godinu – kao početak nove ere – jednostavno prespavali. Zato i dalje svet, Evropu i susede gledamo i procenjujemo ih iz perspektive hladnog rata, odnosno prema vrednostima i merilima tog doba kojeg se sa setom sećamo.

Na ovo se, pojačavajući konfuziju u glavama i javnosti, nadovezao deceniju dugi izgon iz sveta u toku kojeg smo dodatno propustili ne samo jedan tehnološki ciklus, nego i svojevrsni "duh vremena". U tom istom vremenu vlast je podsticala ono najgore što Srbi imaju, a uveravala nas da smo najbolji, te da smo u stvari sve bolji što nas drugi manje razumeju i više mrze.

Mi ovaj svet oko nas zato i dalje ne poznajemo, ne snalazimo se u njemu, on nas plaši i samo dodatno podstiče nagomilane frustracije i – za male narode tipične – komplekse. Zato su naši ljudi – naročito mladi ljudi koji su sazrevali tokom prošle decenije i nikada nisu putovali van granica svoje zemlje – nesposobni za ravnopravnu i normalnu komunikaciju sa Evropom i svetom, sa "drugima". Oni im ili potpuno povlađuju ili im se arogantno suprotstavljaju po svim pitanjima, a vrlo često jedni isti ljudi čine čas jedno, čas drugo.

Iako ima više problema od mnogih drugih, pa zato i više šansi da se sukobi, Srbija naravno nije jedina koja sa Evropskom unijom ima nesporazume i koja u njihovom prevazilaženju trpi zbog sopstvenih i tuđih nedostataka. Učeći se da čuva svoje interese i da pokuša da ih upravo preko EU-a nameće, Srbija mora da za sobom ostavi težak teret zabluda. Jedna vrlo rasprostranjena i opasna tvrdi, recimo, da ćemo u Uniju biti primljeni po automatizmu ili zbog sopstvene važnosti, a da za uzvrat ne moramo baš ništa da učinimo. U stvari, ništa i ne treba uraditi, da bi stvari mogle da budu što gore, a onda će EU raširiti ruke i kao nagradu uručiti nam člansku kartu i, podrazumeva se, mnogo para.

I ovde, kao i u mnogim drugim predstavama koje u javnosti i dalje šire naše intelektualne i političke elite, nema ničeg što je dalje od istine i pameti. Bolje odnose sa Evropom nećemo imati upravo bez istine i pameti. Vreme je za buđenje.

Autor je docent na Fakultetu političkih nauka i direktor BeCEI-a.

Teško, sporo, malo

U toku prošla dva veka Srbi su živeli u demokratiji nešto manje od 30 godina ili 15 odsto tog perioda. U XX veku, ili tačnije 1903–2003, oko 26 odsto vremena provedeno je u demokratiji, 14 odsto u totalitarnim režimima, a oko 60 odsto pod različitim autoritarnim režimima

PIŠE: MR SLOBODAN
G. MARKOVIĆ

Izbijanjem Prvog srpskog ustanka 1804. godine u Smederevskom sandžaku (što je bio zvanični naziv za Beogradski pašaluk) Srbija se ponovo pojavila na isto-rijskoj pozornici, nekih trista pedeset godina nakon pada srednjovekovne srpske despotovine, 1459. Stvaranje samostalne uprave pokazalo se kao težak posao. Ustanička vlast bila je “sklepana” na brzinu, počivala je više na autoritetu narodnih vođa nego na ustanovama, ponikla je iz seljačke sredine, bila bez uporišta u gradovima, a oslonjena na neprosvećeno stanovništvo. Na takvim nezavidnim osnovama postavljeni su temelji buduće srpske države.

Osvajanje demokratije

S obzirom na izgradnju državnosti, ustavnosti i demokratije, istorija Srbije u XIX veku mogla bi da se podeli na sledeća razdoblja:

1. 1805–1813. Borba za samostalnu Srbiju. Prvi srpski ustanak počeo je kao buna nezadovoljnih hrišćana koji su tražili od sultana da se poštuju njihova prava (1804). Naredne godine ustanak se preobrazio u borbu za samostalnu Srbiju.

2. 1815–1838. Borba za konsolidovanje srpske autonomije. De facto autonomija iz 1815. postala je pravno priznata sultanovim hatišerifom iz 1830, a knez Miloš postao je priznati vladar Srbije. On je udario temelje srpskoj državi, učvršćujući svoju ličnu vlast, ali po cenu ubistava glavnih političkih protivnika. Vladavina kneza Miloša je po obliku bila despotizam (Slobodan Jovanović). Godine 1838. sultanova “provincija Srbija” dobila je prvi međunarodno priznati ustav, tzv. Turski ustav, čime je despotizam zamenila oligarhija članova Državnog saveta. Ustav donet tri godine ranije, poznat kao Sretenjski, imao je liberalnija rešenja, ali nikada nije stupio na snagu zbog otpora velikih sila.

3. 1838–1858. Stvaranje državnog aparata. Prva srpska vlada imenovana je 1835, po Sretenjskom ustavu. Prva vlada imenovana po Turskom ustavu stupila je na dužnost u janu-

aru 1839. Režim ustavobranitelja (1842–1858) uveo je u Srbiju višestepenu sudsku organizaciju, kao i birokratski aparat. Važno postignuće ovog režima bilo je donošenje Srpskog građanskog zakonika 1844. godine. Tek od vremena ustavobranitelja može se govoriti o Srbiji kao državi u modernom smislu ove reči, dakle o državi u kojoj postoje ustanove.

4. 1858–1889. Borba za demokratiju. Borba za uvođenje demokratije u Srbiju počinje na Svetoandrejskoj skupštini, kada je glas digla liberalna opozicija (1858). Apsolutizam druge Miloševe (1859–1860) i prosvećeni apsolutizam Mihailove vlade (1860–1868) sprečili su uvođenje demokratije u Srbiju. Ustav od 1869, tzv. Namesnički ustav, predstavljao je važan korak ka demokratiji jer je uvedena stalna Narodna skupština, kao i gotovo opšte glasačko pravo za punoletne muškarce (čl. 46). Skupština, međutim, nije imala pravo zakonodavne inicijative, a ni vlada nije bila odgovorna Skupštini.

Dalji važan korak ka demokratizaciji bilo je uvođenje političkih stranaka početkom osamdesetih godina devetnaestog veka. Tada se obrazuju tri stranke: radikali, naprednjaci i liberali. Do ovog vremena u Srbiji su postojali pre politički klubovi i struje nego stranke sa organizacijom. Tokom osamdesetih godina naprednjaci su učinili dosta na modernizaciji Srbije, ali je odgovornost vlade Skupštini uvedena tek Ustavom iz 1888. (usvojen je u januaru 1889. po novom kalendaru). Tada je prvi put uvedena demokratija u Srbiji, mada u atmosferi odmazde zbog radikalskog progona naprednjaka.

5. 1889–1903. Borba za očuvanje demokratije. Najpopularnija radikalna stranka pokušavala je da očuva demokratske tekovine, ali su one, ipak, suspendovane državnim udarom kralja Aleksandra Obrenovića 1893, a zatim (godinu dana kasnije) i formalnim povratkom na Ustav iz 1869. Tako je Namesnički ustav ponovo stupio na snagu 1894. i važio do 1901. Demokratski poredak je ponovo uspostavljen Majskim prevratom, 1903.

6. 1903–1915. Period konsolidovanja demokratije. Majskim prevratom je obnovljena demokratija, ali je ona bila dovedena u pitanje neustavnim mešanjem vojnih zaverenika. Godine 1906. političke stranke su preuzele pretežan uti-

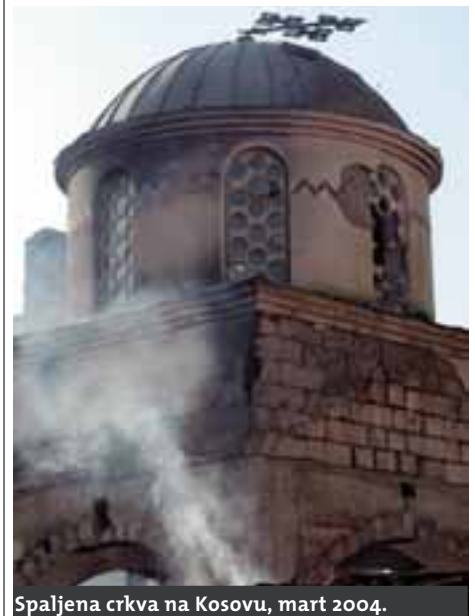
caj u državi. Nastojanja da se demokratija konsoliduje bila su ometena Aneksionom krizom (1908–1909), balkanskim ratovima (1912–1913) i izbijanjem Prvog svetskog rata (1914). Ipak, ako nije baš bilo “zlatno doba” demokratije, ovo je svakako bilo razdoblje demokratskog poretka u Srbiji.

Tokom XIX veka monarhija u Srbiji je prošla sve oblike: apsolutni, ustavni i parlamentarni. Glavna tačka razlikovanja ustavne od parlamentarne monarhije bila je u tome što ustavna monarhija ograničava vlast vladara, ali to ne znači obavezno postojanje skupštine, a vlada je pod snažnim uticajem vladara. U parlamentarnoj monarhiji vlada odgovara skupštini, što je u Srbiji uvedeno Ustavom iz 1888.

Seljačka zemlja

Borba za demokratiju u Srbiji tokom XIX veka vođena je u uslovima pretežno seljačke zemlje (seljaci su činili 94 odsto – 1834, 92 odsto – 1859, 86 odsto – 1900) i preovlađujućeg egalitarnog duha. Seljačka podloga davala je snagu demokratskom pokretu, ali je najčešće predstavljala smetnju za liberalne ideje.

Kneževina i Kraljevina Srbija bila je verski i etnički homogena zemlja. Po prvom detaljnom popisu iz 1866, bilo je 87 odsto Srba, 10,5 odsto Vlaha i dva odsto Cigana/Roma. Budući da Vlasi nisu imali nacionalni pokret, i da su bili istoverni sa Srbima, oni su se brzo asimilovali, pa je procenat Srba porastao na 95,4 odsto do 1910. U verskom pogledu, pravoslavnih je po svim popisima od 1866. do 1910. bilo oko 99 odsto. Tek pripajanjem Kosova i Makedonije 1912/1913. ova je slika narušena. U celini, politička elita koja je živela u verski i etnički homogenoj zemlji nije bila svesna složenosti koje nastaju u heterogenim državama,

Spaljena crkva na Kosovu, mart 2004.

niti je imala iskustva u radu s višenacionalnom skupštinom.

Prvi svetski rat ostavio je pustoš u Srbiji, koja je izgubila oko četvrtinu stanovništva u ratnim operacijama, usled bolesti i odmazdi. Ovo traumatično iskustvo ojačalo je shvatanja da je potrebno stvoriti jaku državu koja će biti brana ponovnom pokoravanju zemlje. Verovalo se da jedino centralistička država može biti jemac samostalnosti.

Na talasu ovakvih uverenja, **Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca** (SHS), stvorena u decembru 1918, dobila je centralistički (Vidovdanski) ustav 1921, uprkos protivljenju najvećeg dela hrvatskih poslanika. Ovakvo usvajanje ustava otvorilo je nacionalno pitanje koje je potresalo Kraljevinu i završilo se 1929. uklanjanjem demokratije i uvođenjem lične vlasti kralja Aleksandra Karađorđevića – tzv. šestojanuarske diktature. Od verski i etnički homogene stiglo se u drugačiju, krajnje složenu državu. Kraljevina je 1931. imala 48,7 odsto pravoslavnih, 37,45 odsto rimokatolika i 11,2 odsto muslimana. Svaki od triju vodećih naroda već je imao izgrađenu nacionalnu svest i nacionalni pokret. U uslovima neinte-

grisanog ekonomskog prostora ovakve razlike su se teško prevazilazile.

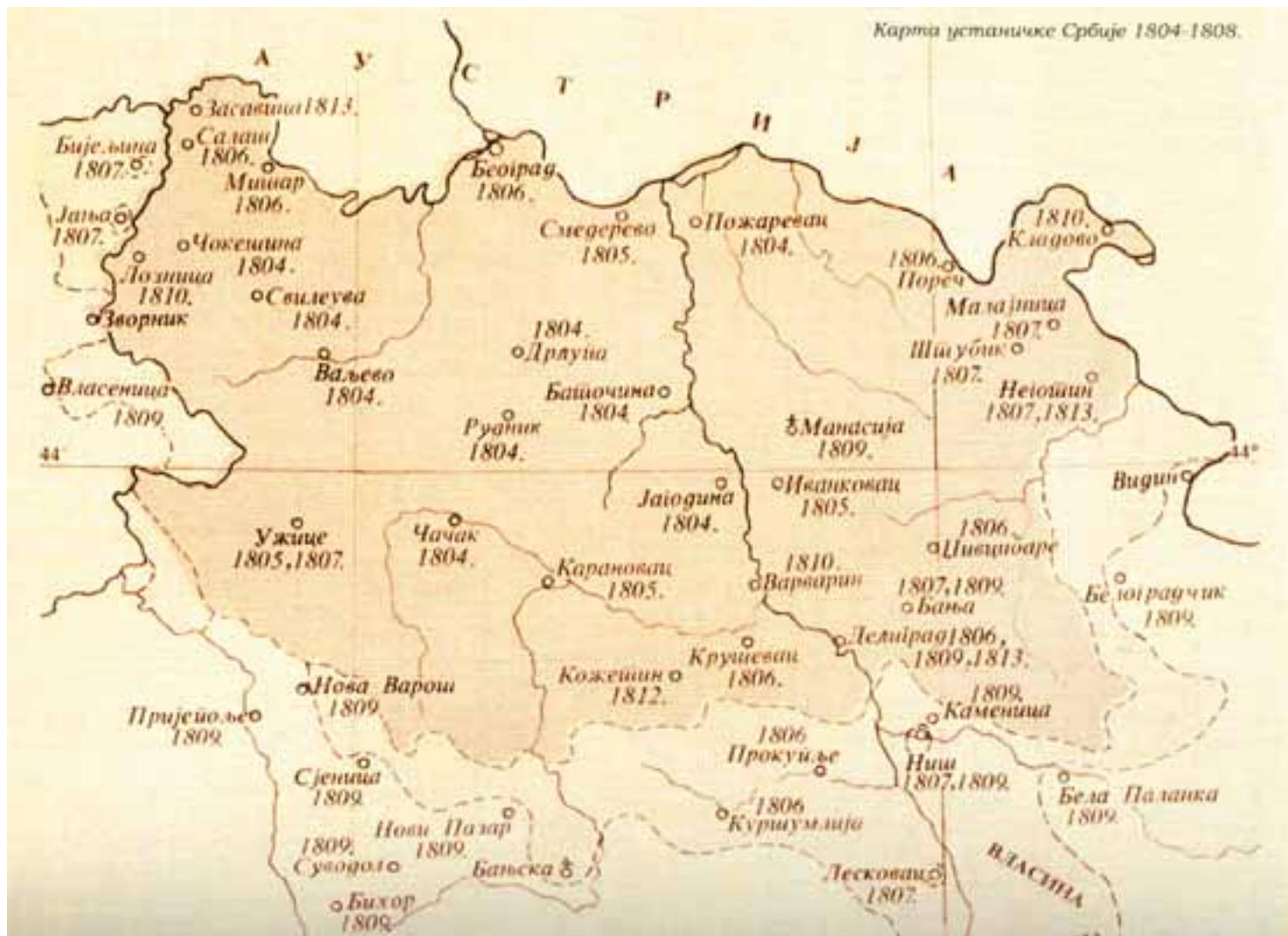
Poslednji slobodni izbori održani su u Kraljevini SHS još 1927. godine. Ustav iz 1931. (tzv. Oktroisani ustav) značio je povratak sa parlamentarne na ustavnu monarhiju, i povećan uticaj vladara na vladu. Porast autoritarizma u Kraljevini tokom tridesetih godina zbivao se pod senkom sličnih težnji u drugim delovima Evrope.

Okupacijom Srbije od strane nacista i njihovih saveznika, 1941. godine počinje **totalitarna epoha** koja će trajati petnaestak godina (1941–1955). Naročito su teške godine bile 1941. (upamćena po masovnim nacističkim streljanjima Srba), i 1944. (kada se razbuktao građanski rat između komunističkog i monarhističkog pokreta u Srbiji). Oslobođenje od nacista (1944) nije dovelo do obnove demokratije, već do uvođenja jednopartijskog sistema, pod plaštom Narodnog fronta.

U drugoj polovini 1947. javno je proklamovano da KPI predstavlja vodeću političku snagu u zemlji. Stvaranjem vojne specijalne jedinice Ozne, po uzoru na NKVD, u maju 1944. nove komunističke vlasti stavile su jasno do znanja

da žele potpunu kontrolu nad državom. Nastupio je talas crvenog terora najpre protiv buržoazije (pretežno do 1947), a kasnije protiv komunističkih neistomišljenika koji su stali uz Staljina, u njegovom sukobu sa Josipom Brozom (1949–1955). Promena spoljnopolitičke orijentacije i sve veće oslanjanje na SAD od 1950. dovelo je do omekšavanja režima i postepenog preobražaja u blaži autoritarni oblik poretka do sredine pedesetih.

Tokom šezdesetih godina ojačali su oblici slobodnog izražavanja, ali ostao je neokrnjen monopol Saveza komunista Jugoslavije i njenog vođe. Ustavom iz 1963. godine – tzv. Poveljom samoupravljača – određena je vodeća uloga Saveza komunista u društvu, a Ustavom iz 1974. ova uloga je još više osnažena. Josip Broz postao je doživotni predsednik SFRJ i predsednik Saveza komunista bez ograničenja trajanja mandata (1974), čime je uveden jedinstven državni poredak – republikanska monarhija. Smrću diktatora, na vlast je po Ustavu došlo devetočlano predsedništvo, čime je ponovo uveden oligarhijski poredak, koji je vladao u Srbiji sve do konsolidacije moći Slobodana Miloševića i uvođenja njegove lične vlasti.

Ozvaničenje pluralizma u Srbiji Ustavom iz 1990. i održavanje prvih višestranačkih izbora nije dovelo do stvaranja demokratskog poretka. Oslonjen na službe bezbednosti i policiju, Slobodan Milošević je držao sve poluge vlasti održavajući fasadu višestranačkog sistema, uz plebiscitarnu podršku u prvim godinama vlasti. Dobar poznavalac Miloševićeve vladavine Lenard Koen nazvao je njegov poredak mešavinom ličnog i birokratskog autoritarizma, koji je poprimao teže i lakše oblike proganjanja, u zavisnosti od situacije.

Tabela koja sledi iza teksta daje hronologiju tri vrste vladavine u Srbiji u poslednje dve stotine godina: demokratije, autoritarnog poretka i totalitarizma.

Kratki periodi demokratije

Kao što se iz tabele vidi, Srbi su živeli u demokratiji skoro 30 godina ili 15 odsto prethodne dvovekovne istorije. Tokom XX veka (zapravo u razdoblju 1903–2003) procenti su nešto drugačiji. Oko 26 odsto provedeno je u demokratiji, 14 odsto u totalitarnim režimima, a oko 60 odsto u različitim autoritarnim porecima. Nizak procenat vremena provedenog pod demokratskim režimima nije tako upadljiv kada je reč o XIX veku. Valja imati u vidu da su i mnoge zapadnoevropske države tada bile autoritarne (npr. Pruska/Nemačka ili Austro-Ugarska).

U XX veku ovde se zapaža znatno odstupanje u odnosu na sve zapadnoevropske zemlje. Sadašnje članice evropske petnaestorke provele su više od polovine, a u većini slučajeva oko 90 odsto proteklog stoleća u demokratijama. Jedino su Španija i Portugal imali nesreću da provedu preko polovine prethodnog stoleća u autoritarnim i totalitarnim porecima. U razmerama balkanske istorije iskustvo Srbije nije neobično, jer je Helenska republika/kraljevina jedina balkanska država koja je provela više od polovine prethodnog stoleća u demokratiji.

Srbija se od vlade ustavobranitelja približavala zapadnoevropskom modelu demokratije, ali od 1929. počela je da se koleba kada je reč o demokratiji, a od 1944. godine potpuno je napušten ovaj model. Zato period od 1929. do 2000. predstavlja upadljiv usek u pogledu osvajanja demokratskih sloboda, a posebno razdoblje od 1941. do 1955. Kontinuirani period nedemokratskog poretka od preko sedamdeset godina približno je jednak prosečnom životnom veku građana Srbije. S ovakvim iskustvom jasno je da će za punu konsolidaciju demokratije biti potrebno mnogo godina, možda i desetleća.

Autor je saradnik Instituta za evropske studije u Beogradu i predsednik Saveta Centra za razvoj Srbije

Vladar	Vrsta vladavine	Razdoblje
“Vožd” Karađorđe	Kolebanje između apsolutizma vožda, i lokalnih apsolutizama narodnih prvaka	Feb. 1804- okt.1813.
Mahmud II, otomanski sultan	Apsolutna monarhija	Okt. 1813- jesen 1815.
Srpski prvaci ¹	Oligarhija	Jesen 1815- nov. 1817.
Knjaz Miloš Obrenović	De facto apsolutna monarhija	Nov. 1817- jun 1839.
Ustavobranitelji	Ustavna monarhija – oligarhija	Jun 1839 – dec. 1858.
Knjaz Miloš Obrenović	Apsolutna monarhija	Jan.1859 – Sep.1860.
Knez Mihailo Obrenović	Prosvećeni apsolutizam	Sep. 1860 – Jun 1868.
Regenti	Prosvećeni apsolutizam	Jun 1868- Jul 1869.
Regenti	Ustavna monarhija	Jul 1869 – avg.1872.
Knez/kralj Milan Obrenović (1868-1889)	Ustavna monarhija	Avg. 1872 – jan. 1889.
Kralj Aleksandar Obrenović	Parlamentarna monarhija	Jan. 1889 – apr. 1893.
Kralj Aleksandar Obrenović	Lična vlast	Apr. 1893 – maj 1903.
Kralj Petar I Karađorđević	Parlamentarna monarhija	Jun 1903 – okt. 1915.
Centralne sile (Austro-Ugarska, Nemačka i Bugarska)	Vojna okupacija	Okt. 1915 – nov. 1918.
Regent/kralj (od 1921) Aleksandar Karađorđević	Parlamentarna monarhija	Dec. 1918 – jan. 1929.
Kralj Aleksandar Karađorđević	Lična vlast	Jan. 1929 – sep. 1931.
Kralj Aleksandar Karađorđević	Ustavna monarhija	Sep. 1931 – okt. 1934.
Knez-regent Pavle Karađorđević	Ustavna monarhija	Okt. 1934 – mart 1941.
Treći rajh i saveznici	Vojna okupacija – totalitarni poredak	Apr. 1941- jesen 1944.
Josip Broz Tito	Lična vlast zasnovana na teroru Ozne/Udbe	Jesen 1944- 1955.
Josip Broz Tito	Lična vlast	1955 – maj 1974.
Josip Broz Tito	“Republikanska ustavna monarhija”	Maj 1974 – maj 1980.
Predsedništvo i CK SKS	Oligarhija	Maj 1980 – maj 1989.
Slobodan Milošević	Lična vlast	Maj 1989 ² – okt. 2000.
Vlada Srbije	Parlamentarna demokratija	Okt. 2000 – feb. 2004. ³
UKUPNO:		
Totalitarni poredak 1. Nacistička okupacija, 3,5 godine 2. Lična vlast Josipa Broza zasnovana na teroru Ozne/Udbe, 11 god.		14,5 godina ili 7%
Autoritarni poredak 1. Apsolutna monarhija, 35 godina 2. Prosvećena apsolutna monarhija, oko 9 godina 3. Oligarhija 30,5 godina (od toga u monarhiji, 21,5 g.; u republici, 9 godina) 4. Ustavna monarhija, 29 godina 5. Austro-nemačka vojna uprava, 3 godine 6. Lična vlast/diktatura, skoro 43 godine 7. Republikanska ustavna monarhija, 6 godina		155,5 godina ili 78%
Demokratski poredak 1. Parlamentarna monarhija, više od 26 godina i 8 meseci 2. Parlamentarna i demokratska republika, 3 godine i 3 meseca		30 godina ili 15%

¹ Do hatišerifa iz 1830, najpre srpski prvaci, a od Mitrovske skupštine (1817) knjaz Miloš lično vladaju *de facto* Srbijom dok je njen formalni vladar otomanski sultan Mahmud II.

² Uzeo sam 1989. kao početak lične vlasti Slobodana Miloševića, mada 1987. ili 1988. mogu, takođe, da se uzmu kao početne godine. U maju 1989. on je imenovan za predsednika Predsedništva SR Srbije što je ozvaničilo formalni početak njegove lične vlasti.

³ Iz ovoga treba da se izuzme razdoblje od 12. marta do 22. aprila 2003. kada je u Srbiji zavedeno vanredno stanje, što je uključilo i suspenziju bitnih ljudskih prava i pravnih procedura. Ovih četrdeset dana spadaju u autoritarni poredak.

Pogled sa periferije

Nastojanja Srbije da ekonomski sustigne Evropu nisu uspjela. Srbija je od sticanja nezavisnosti deo evropske ekonomske periferije, a danas je to više nego ikada u prošlosti

Stručnjaci za ekonomsku istoriju Balkana nisu danas saglasni oko opštih ekonomskih trendova Srbije u XIX veku. Britanski historičar Majkl Palaret (Palairret) u delu *Balkanske ekonomije 1800–1914* smatra da je relativan prosperitet srpskih seljaka koji je održavan do 1830-ih počeo da propada od tog vremena. Posebno je osetan bio pad stočnog fonda od 1834. do 1867. što je “pogodilo samu osnovu blagostanja Srbije”. U istom razdoblju došlo je do snažnog rašumljavanja, a obim izvoza se održavao smanjenjem potrošnje osnovnih životnih potrepština. Po Palaretu, nacionalni dohodak po glavi stanovnika bio je predmet dugoročnog opadanja, i u razdoblju od 1863. do 1910. opao je između 15 i 20 odsto. I Bugarska je, po njemu, imala sličnu tendenciju, čim je dobila autonomiju 1878. (odlika koju Palaret naziva “posrbļjavanjem ekonomije”, što je za njega termin koji označava ekonomsku propast bivših otomanskih pokrajina čim dobiju samostalnost). Po Palaretu BDP je 1910. bio 226,03 tadašnjih franaka u Srbiji, i 307,23 franaka u Bugarskoj.

Na ekonomskoj periferiji Evrope

Pol Bajrok (Bairoch) je izračunao BDP za sve evropske zemlje od 1800. do 1975, koji se razlikuje od Palareta. Po njegovoj računici godišnji prosečni rast u razdoblju 1860–1914. bio je jedan odsto za kontinentalnu Evropu (1,2 odsto za Francusku, a 1,4 odsto za Nemačku). U istom razdoblju BDP Srbije i Bugarske rastao je samo 0,5 odsto (ali je, ipak, rastao), dok je Grčka beležila rast od 0,69 odsto, a Rumunija 0,86 odsto. U nedavno objavljenoj analizi Sergios Barbanasis je – sledeći Bajrokov podatke – zaključio da je 1850. godine BDP samostalnih balkanskih država bio 67–78 odsto evropskog proseka. Šest desetleća kasnije, 1913, postoci su opali na 49–63 odsto (Bugarska 49 odsto, Srbija 53 odsto, Grčka 60 odsto, Rumunija 63 odsto).

“Ovo znači”, kaže autor, “da se između 1850. i 1913. jaz u razvoju proširio između ekonomija jugoistočne Evrope i razvijenih evropskih zemalja.” Tako su, zaključuje Barbanasis, “balkanske države namamljene u periferiju Evrope.”

BDP po glavi stanovnika, koji je za balkanske zemlje izračunao vodeći američki ekonomski historičar Balkana Džon Lempi (Lampe), razlikuje se u redosledu zemalja u odnosu na Palareta, ali kada je u pitanju Srbija nije bitnije povoljniji. Po njemu, u godini koja je prethodila balkanskim ratovima (1911) balkanske države su po glavi imale: Rumunija – preko 300 franaka, Srbija – preko 250 franaka i Bugarska – skoro 250 franaka. To bi značilo da je prosek za balkanske zemlje 1911. godine bio između 250 i 300 franaka, što treba uporediti sa preko 400 franaka za Ugarsku, 700 za češke zemlje, i gotovo 1000 za industrijalizovanu Nemačku.

Izgleda da je prosek za Otomansko carstvo 1907. godine bio 150 franaka, što znači da su nezavisne balkanske države pokazivale značajno bolje ekonomsko postignuće od zemalja prethodnog suverena. Od posebnog značaja za balkanske ekonomije bilo je povećanje nominalnog obima izvoza koji se u Srbiji i Rumuniji utrostručio između polovine XIX veka i 1880, a zatim

se ponovo utrostručio do 1911. Lempi je, osim toga, osporio metodologiju koju je Bajrok primenio za BDP balkanskih država, ali i sa modifikovanim rezultatima koje je on dao ne izgleda da se jaz između Balkana i Zapadne Evrope u ovom razdoblju smanjivao.

Na osnovu gore izloženih podataka teško je izložiti nedvosmislene zaključke. Ipak, jasno je da je Otomansko carstvo bitno zaostajalo iza zapadnih ekonomija do početka XIX veka. Sredinom XIX veka jaz između zapadne Evrope i Balkana se produbļjivao, jer se Evropa brzo razvijala, dok je Balkan stagnirao. Može biti da su balkanske države uspevale da prate stepen rasta najrazvijenijih zapadnih zemalja početkom XX veka, a možda i koju godinu ranije, ali ovo bi pre značilo da se u godinama pred Prvi svetski rat jaz nije proširivao, nego da je sustizan. U ekonomskom pogledu balkanske države već tada predstavljaju periferiju Evrope i ovo se nije promenilo do Prvog svetskog rata, kada su balkanske hrišćanske države imale oko 40 odsto proseka čeških zemalja, i nešto više od 25 odsto u odnosu na industrijalizovanu Nemačku.

Ekonomija Kraljevine Jugoslavije

Visok postotak stanovništva zavisnog od poljoprivrede odlikovao je i Jugoslaviju, premda on nije bio manji ni u većini balkanskih država. Čak tri četvrtine stanovništva bavilo se poljoprivredom 1938. godine, u poređenju sa 60 odsto u Grčkoj, 78 odsto u Rumuniji, 80 odsto u Bugarskoj, 29 odsto u Francuskoj i samo pet odsto u Engleskoj i Velsu.

ILUSTRACIJA: V. STANKOVSKI

U pogledu nacionalnog dohotka Jugoslavija je nastavila da bude ekonomska periferija Evrope. Ovo se vidi iz tabele 1. Tabela nudi nacionalni dohodak balkanskih zemalja za razdoblje 1925–1930, a preuzeta je iz *Istorije Balkana*, istaknutog američkog balkanologa Leftena Stavrijanosa, uz dodatak postotaka.

Stavrijanos je o međuratnim balkanskim ekonomijama primetio sledeće: “Možemo da zaključimo da balkanske države nisu načini- le značajan ekonomski napredak između dva rata, u smislu da su osnovni ekonomski problemi ostali nerazrešeni [...] Svakako, njihov životni standard bio je mnogo ispod onoga koji je preovladavao u ostalom delu Evrope.” Ekonomija Kraljevine Jugoslavije nije uspela da se značajnije približi evropskoj, ali makar u ovom razdoblju nije ni divergirala od nje. Izgleda da je u ovom razdoblju jedino Bugarska od balkanskih zemalja zabeležila veći napredak.

Ekonomija socijalističke Jugoslavije

Napori za obnovu zemlje nakon Drugog svet- skog rata dovedeni su u pitanje rezolucijom Informbiroa 1948. Nakon ekonomske krize koju su izazvale sankcije komunističkih zemalja protiv FNJR iz 1950. ubrzo je došlo do oporavka zah- valjujući američkoj pomoći. SAD su pokrivale 60 odsto tekućeg jugoslovenskog deficita u raz- doblju 1950–1964. Tokom pedesetih američka pomoć je učestvovala sa gotovo dva odsto u

prosečnom godišnjem rastu BDP-a od 7,5 odsto, kao što je izračunao Lemp. Ne iznenađuje da je pod ovakvim okolnostima jugoslovenska eko- nomija u razdoblju 1953–1961. rasla brže nego većina ekonomija u svetu, uključujući i zemlje sovjetskog bloka.

Međutim, ekonomske tendencije sledile su matricu ekstenzivnog rasta koja je bila odlika sovjetskog bloka. To znači da brzi industrijski razvoj nije bio praćen porastom produktivno- sti. Sredinom šezdesetih činilo se da je moguća stvarna liberalizacija tržišta, ali je slom reforme iz 1965. predstavljao u ekonomskom smislu i slom Jugoslavije, premda je ovaj ishod sagledan tek mnogo kasnije. Jugoslovenska ekonomija je još uvek delovala napredno, posebno u pore- đenju sa drugim istočnoevropskim zemljama. Tokom sedamdesetih ona je bila vodeća soci- jalistička zemlja u primanju visokotehnošk- og uvoza sa Zapada. Važan uspeh SFRJ bio je članstvo u GATT-u (Opšti sporazum o carinama i trgovini) 1966, što joj je omogućilo da nave- liko pozajmljuje tokom sedamdesetih godina XX veka. Važno je napomenuti da su pedesete i šezdesete bile godine brzog razvoja teške idu- strije svih istočnoevropskih zemalja, posebno u razdoblju 1950–1970. Uprkos ovome, jaz izme- đu istoka i zapada Evrope je ostao, posebno u oblasti produktivnosti.

Jugoslavija je 1979. godine ušla u dužničku krizu prućenu stagnacijom BDP-a koji je te godi- ne iznosio 2370 američkih dolara po glavi sta- novnika. Stagnacija je nastavljena do 1985, a zatim je sledio blagi pad do 1990. Ova kriza je koincidirala sa usponom nacionalizma i krizom

realsocijalizma u Istočnoj Evropi, pa se danas može reći da je otvaranje zemlje i liberalizacija tržišta pod predsednikom savezne vlade Antom Markovićem (1989–1991) došla prekasno.

Miloševićevo prepolovljavanje društvenog proizvoda

U dvovekovnoj istoriji Srbije doba Slobodana Miloševića predstavlja najupadljivije razdoblje divergencije u ekonomiji u odnosu na Evropu. U vremenu u kome je on kontrolisao srpsku ekonomiju (1991–2000) stvarni BDP je pao za polovinu (tabela 2).

Sa projektovanim rastom BDP-a od četiri odsto u proseku u narednim godinama (što se već sada smatra nereálnim) Srbija će dostići nivo BDP-a iz 1990. oko 2018. godine.

Neki drugi pokazatelji govore sami za sebe. Prosečna plata u Srbiji pala je sa 762 DEM u decembru 1990. na samo 21 DEM u decembru 1993. Na kraju Miloševićeve vlasti, u decembru 1999, prosečna plata je bila 87 DEM. Transpa- rensi Internešenel je te iste 1999. godine SR Jugoslaviju ocenio sa 2 na skali između 1 (naj- korumpiranije države) i 10 (najmanje korum- pirane). Ovom ocenom SRJ je okarakterisana kao država sa najvišim stepenom korupcije u Evropi. Postoje dve ponorne godine u ovom raz- doblju: prvo, godina hiperinflacije (1992–1993), kada je stopa inflacije dostigla 9327 odsto za 1992, i neverovatnih 16,5 x 10¹² za 1993. i, dru- go, godina intervencije NATO-a protiv Srbije (1999). Ekspertska grupa G17 plus proceni- la je ukupnu ekonomsku štetu izazvanu bombardovanjem NATO-a na 29,6 mili- jardi američkih dolara. Od ovoga na gubi- tak nacionalnog bogatstva otpada 4,06 milijardi dolara.

Iz svega navedenog ne može se izvući optimističan zaključak o prethodna dva veka nastojanja Srbije da sustigne Evro- pu. Srbija koja je od sticanja nezavisno- sti deo ekonomske periferije danas je to više nego ikada u prošlosti. Prepolovljava- nje realnog BDP-a u vreme režima Slobodana Miloševića dovelo je do toga da se prvi put u istoriji samostalne Srbije/Jugo- slavije njen BDP po glavi stanovnika, u odnosu na evropske članice G7, sveo na jednocifren postotak. Da je sve moglo da ide i u drugom smeru pokazuje primer Grčke. Iako je ekonomija ove države na dnu “evropske petnaestorke”, ipak je reč o zemlji čiji je BDP veći od svih ostalih bal- kanskih zemalja zajedno.

MR SLOBODAN G. MARKOVIĆ

Tabela 1 Procena nacionalnog prihoda balkanskih i odabranih zemalja (1925-1930)

Zemlja	Prihod po glavi radnog stanovništva u međunarodnim jedinicama	% prihoda po glavi u poređenju sa Velikom Britanijom	% prihoda po glavi u poređenju sa SAD
Rumunija	243	22,7 %	17,8%
Bugarska	284	26,6%	20,8%
Jugoslavija	330	30,9%	24,1%
Grčka	397	37,1%	29%
Čehoslovačka	455	42,6%	33,3%
Austrija	572	53,5%	41,8%
V. Britanija	1.069	100	78,1%
SAD	1.368	128%	100

Međunarodna jedinica predstavlja količinu dobara i usluga koja je mogla u proseku da se kupi za 1 US dolar u SAD, u desetleću 1925-1934

Tabela 2

Fluktuacije u stvarnom BDP-u u SR Jugoslaviji (Srbiji i Crnoj Gori), sa početnom godinom 1990, označenom indeksom 100

God	'90	'91	'92	'93	'94	'95	'96	'97	'98	'99	'00	'01	'02
%	100	88,4	63,7	44,1	45,2	48,0	51,7	56,9	58,0	47,6	49,9	52,7	54,8

Kružno putovanje

Krenuli smo 1804. godine sa ivica tadašnje Evrope a naše je ime često odjekivalo Evropom jače nego što bi to opravdala naša brojnost, i uglavnom povoljno. Sada smo opet na ivicama Evrope, ali će naš ulazak po svoj prilici biti manje svečan nego u vreme Vuka, kralja Aleksandra ili Tita

PIŠE:
DR PREDRAG J. MARKOVIĆ

Naša stalna nagađanja o tome koliko smo blizu Evropi u stvari su znak jedne istorijske neslane šale. Naime, tokom poslednja dva veka za Srbiju te dileme nije bilo: to je bila evropska država, sa društvom koje je bez ikakve rezerve smatralo sebe evropskim.

Počnimo od ustanka. Vodeći Srbi Karađorđevog vremena nisu ni imali izbora kad je reč o opredeljivanju: na jednoj strani bila je Evropa, a na drugoj Otomansko carstvo – orijentalna despotija koja je ulazila u najakutniju fazu svoje viševjekovne krize. Nije slučajno što je prosvetu ustaničke Srbije vodio Dositej, ne samo simbol epohe prosvetljenosti kod Srba već verovatno i Srbin koji je najviše putovao po Evropi. Danas često suprotstavljaju Dositeja i Vuka, pripisujući Vuku “populističku” kulturnu strategiju i zanemarivanje “elitističkih” tradicija svog vremena. Zapravo, i Vuk i Dositej su se kretali ka istom cilju, čak im ni putanje nisu bile toliko različite.

Stvaranje modernog društva

Vuk Karadžić je uspeo da napravi neverovatan skok na tom putu približavanja tadašnjim centrima svetske kulture. On je pronašao “prečicu” do samog srca romantičarske Evrope koja je, inače, ludovala za “narodnom umetnošću” do te mere da su ponegde, kao u Škotskoj, čak izmišljali narodne pesme. Srbi su, kao retko kada, u tom trenutku bili u prilici da Evropi ponude baš ono za čim je žudela: nepatvorenu narodnu kulturu. Svi znamo za ushićenost kojom su braća Grim ili Gete dočekali srpske narodne pesme. Onda se desilo nešto što će postati tipično za srpske uspehe i na drugim poljima: Srbi su nastavili da pevaju u duhu narodnih pesama i onda kada se “moda” promenila (pročitajte šta piše o tome Svetozar Marković), a njihova kultura se vratila u balnanski budžak na duži period.

Počeli smo od kulture, jer je u toj oblasti inte-

gracija moderne Srbije u Evropu bila najspektakularnija. Na drugim poljima je to išlo teže, ali je bitno da je orijentacija bila jasna, što je bio slučaj i sa Sretenjskim ustavom – tim “francuskim zasalom u srpskoj šumi”.

I sam knjaz Miloš na prvi pogled pre podseća na turskog velikaša nego na evropskog vladara svog vremena. Taj prvi utisak, naravno, nije tačan. Sve Miloševe strateške odluke vodile su stvaranju jednog modernog društva. Da podsetimo: Kneževina Srbija je bila jedna od prvih evropskih država koja je ukinula feudalizam. Da, reći ćete, ali to je bio turski feudalizam. Jeste, ali je tačno i to da “kodžabaša” Miloš nije dopustio stvaranje domaće zemljoposledničke aristokratije, kao što je, na primer, bio slučaj u Rumuniji. Verovatno je izvesni engleski putopisac preterao kada je Srbiju tog vremena nazvao “rajem malog čoveka”, ali ostaje činjenica da su stanovnici Srbije XIX veka imali neka politička prava koja nisu imali čak ni stanovnici susedne Habsburške monarhije, a da su ekonomski bili manje-više nezavisni ljudi.

Danas postoji jedna struja u historiografiji koja u merama za zaštitu sitnog seljačkog poseda tokom XIX veka vidi antimoderni populistički egalitarizam. Navodno, sprečavanje stvaranja veleposeda u Srbiji XIX veka usporilo je privredni razvoj. Ovakvo tumačenje je proizvod prilično naivno shvaćenih marksističkih tekstova o prvobitnoj akumulaciji kapitala. U Britaniji je ukupnjavanje poseda ubrzalo kapitalistički razvoj, ali su seljaci lišeni zemlje imali gde da odu: ili u industrijske gradove ili preko mora. Šta bi se desilo da su srbijanski seljaci u XIX veku ostali bez zemlje? Gde su te prekomorske kolonije i industrijski centri u koje bi se naknadno smestili? Zato je dosta naivno primenjivati pouke iz industrijalizacije Velike Britanije na srpsko iskustvo. Umesto britanskog, verovatniji bi bio rumunski scenario po kome su bezzemljaši postali zavisni od boljara-veleposednika.

Isto tako, u prvim decenijama XIX veka srpski izvoz nije ni zavisio od tog sitnog poseda, koji je služio uglavnom održavanju golog života, već od eksploatacije “okeana srpskih šuma” među kojima su pasle svinje. Zanimljivo je, međutim, da je Srbija imala pozitivan spolnotrgovinski

bilans i nakon što su šume iskrčene krajem istog veka. Podatak da je tokom 26 godina pred Prvi svetski rat ovaj bilans bio stalno pozitivan može samo da zadivi nas, njihove potomke.

Jasna orijentacija “domaćinske Srbije”

Naravno, ne treba idealizovati tu “domaćinsku Srbiju” i smatrati je nekakvom agrarnom i patrijarhalnom Arkadijom. Ipak, važno je istaći da se ta država i pored čestih političkih, međunarodnih, a i nešto ređih privrednih kriza, nikada nije dvoumila oko pravca svog razvoja. Danas se koreni protivevropskog stava i antimodernizma traže u radikalnoj ideologiji, koja je navodno bila pod velikim uticajem ruskih narodnjaka, slavjanofila i antizapadnjaka. Stvari, međutim, nisu tako jednostavne. Pre svega, radikalna stranka s kraja XIX i početka XX veka nije ona ista stranka iz vremena Timočke bune.

Kao dokaz antimodernizma citira se čuveni govor nekog seljačkog radikalnog demagoga protiv železnice, držanog u opozicionoj fazi te stranke, a zaboravlja da su železnice, kao i industrija, najviše građene upravo kada su radikali došli na vlast. Kao dokaz antievropejstva navode se Pašićevi razgovori sa ruskim diplomata, a zaista je neobično očekivati da bi Pašić u razgovoru sa ruskim zvaničnicima trebalo da veliča britanski parlamentarizam.

Isto tako se danas olako srpskoj državi XIX veka pripisuju nacionalistička indoktrinacija i ekspanzionistička državna ideologija. Najnovija pažljiva izučavanja srpskih školskih programa iz XIX veka pokazuju sasvim suprotnu sliku. Najveća diskusija se u to vreme nije vodila oko nacionalnih sadržaja u školskim programima, već oko toga da li da se u školama više uče latinski i grčki ili prirodne nauke. A što se nacionalizma tiče, on je bio u skladu sa opštom nacionalističkom klimom XIX veka, čak i malo prigušeniji, jer malena Srbija, naravno, nije baš ni smela da u okruženju tako moćnih suseda preterano maše svojim nacionalnim stegovima.

Jugoslavija kao tragična greška Srba?

Onda dolazi Jugoslavija. Druga struja u našoj historiografiji vidi Jugoslaviju kao tragičnu grešku Srba, koji su, eto, svoju divnu i uređenu državu utopili u večitom nestabilnom zajednicu sa narodima koji su stalno bili nezadovoljni tom zajednicom. Da li je to tako?

Prvo, pripadnici te struje dele naivno verovanje da je Srbija, kako se izrazio jedan naš profesor, “mogla šestarom da povuče svoje granice” koje bi obuhvatile homogenije oblasti od Jugoslavije.

Drugo, kažu oni, srpske žrtve su bile prevelike, a posledice su da su na srpskim kostima nikle tuđe države. Ovde opet imamo posla sa selektivnim pamćenjem. Srbija je svoju nacionalnu homogenost izgubila već u balkanskim ratovima.

Osim toga, ni jedan jedini glas (sem recimo, izvesnog Živojina Perića, koji je inače bio kolaboracionista tokom Prvog svetskog rata) u srpskoj javnosti nije se čuo protiv stvaranja Jugoslavije, a u početku su čak i ekstremni hrvatski nacionalisti bili za tu državu. U tom "nultom momentu" se nisu mogli predvideti ustaše, separatizmi i sve ono što je kasnije usledilo. Što se žrtava tiče, pitanje je da li bi one bile manje sve i da je srpski državni program bio skromniji.

Ali, vratimo se na našu osnovnu temu približavanja i udaljavanja od Evrope. Jugoslavija je već letimičnim pogledom na geografsku kartu bila dublje u Evropi od bilo koje moguće uskosrpske državne varijante. Da ne govorimo o privrednom, kulturnom i društvenom "mirazu" koji su bivše austrougarske zemlje unele u novu državu. Što se evropske orijentacije tiče, ta država na nivou zvanične politike takođe nije imala dilema, ali su se na kulturnom planu desile zanimljive promene.

Antievropski i antizapadni duh – skoro nepoznat u Srbiji XIX veka – pojavio se iz dva izvora. Jedan se nalazio u samoj zapadnoj Evropi. Naime, posle Prvog svetskog rata širom Evrope je, posebno u Nemačkoj, nastupilo doba preispitivanja i poricanja svih temeljnih zapadnoevropskih vrednosti u svim oblastima života (Špengler, na primer). Demokratija, liberalne vrednosti, evropska kultura – sve to je odjednom stavljeno pod znak pitanja.

Drugi izvor su bile ideje ruskih desnih mislilaca, koje su ruski emigranti rasejali širom Evrope. Zanimljivo je da su u samoj Jugoslaviji ruski emigranti imali uglavnom vrlo "evropeizirajuću" ulogu u razvoju nauke, umetnosti, širenju novih znanja. Ideje ruskih desničara su "reeksportovane" preko zapadne Evrope, gde se – na primer – sklonio Berđajev. Međutim, desničarsko antizapadnjaštvo će sve do Drugog svetskog rata biti potpuno marginalna pojava. Država se upinjala svim silama da se modernizuje, što je u to vreme bilo jednako evropeizaciji, ali je politički, a pogotovo ekonomski "tajming" bio vrlo nepovoljan, tako da nije lako proceniti koliko se Kraljevina Jugoslavija primakla Evropi u odnosu na Kraljevinu Srbiju.

Komunisti kao evropejci

Sledeći talas evropeizacije pokrenuli su komunisti, kada su došli na vlast. Ma koliko to danas paralo uši, oni su stvorili najjaču i najozbiljniju državu ovog tla (bar kada je XX vek u pitanju). Samim tim, ta država je igrala veću ulogu

u evropskim poslovima svih vrsta od bilo koje druge države na ovom prostoru pre i posle toga. Neki danas površno napadaju nesvrstanu politiku te zemlje kao znak antievropske orijentacije. A to, u stvari, nije tačno. Ta politika nije mnogo koštala, a donosila je ekonomske i pre svega diplomatske prednosti, kakve nije imala nijedna druga zemlja te veličine. Naravno da je bilo mnogo megalomanije u tom svetskom držanju Jugoslavije, ali se ne može poreći da je i u spoljnopoličkom marketingu zvučno ime i te kako vredan ulog. I pored svih otvore-

Vuk Stefanović Karadžić

nih puteva, i pored skoro idealnog tenutka u razvoju svetske privrede, SFRJ ipak nije uspela da ozbiljnije pomeri svoje mesto na razvojnoj lestvici: ne samo da nije napredovala u odnosu na Kraljevinu Jugoslaviju, već su je prestigle i Turska i Portugal (i to pre krize iz osamdesetih godina). Zašto? S obzirom na to da je naša ekonomska historiografija praktično zamrla, nema ko da nam pruži relevantne odgovore na tu zagonetku.

Dok se i politička i privredna, a pogotovo društvena evropeizacija Titove Jugoslavije može poricati, postoji jedna oblast u kojoj su se Jugoslavija, i Srbija u njoj, našli u Evropi više nego na bilo kom drugom polju. To je kultura. Vukov uspeh u XIX veku ipak je bio pojedinačan i srazmerno kratkotrajan. U drugoj polovini XX veka, pak, mnoga srpska imena odjekuju Evropom u raznim oblastima stvaralaštva – od književnosti, preko filma do slikarstva i arhitekture.

I dan-danas, posle potpunog sloma srpskog društva i države, srpska kultura je prisutnija u Evropi i svetu od kultura nekih mnogo većih naroda, kao što su recimo Ukrajinci ili Rumuni. Nije jasno da li je to samo inercija iz našeg "Periklovog doba" (kako je Titovo vreme nazvao Živojin Pavlović), ili je u pitanju kultura koja je dovoljno snažna da izdrži i strašne udarce. U sva-

kom slučaju, naša istorijska sudbina je napravila neobičan krug. Kao što je Vuk u doba potpunog sloma Srbije posle 1813. godine krenuo u kulturno osvajanje Evrope tako naši stvaraoци ostaju na mrtvoj straži u Evropi u današnje vreme, kada smo iz nje izbačeni u svim drugim oblastima.

Izvan ili ispod Evrope

Merenostalim dostignućima, reći da je Srbija danas "izvan" Evrope je nažalost neprecizno, čak eufemistički. Izvan Evrope su i Koreja i Japan. Srbija, sa još par gubitnika, figurativno rečeno je "ispod" Evrope, ili još bolje, ona je sa celim Zapadnim Balkanom zapušteno zadnje dvorište. Podrazumeva se da najveću – ali ne i jedinu – krivicu za takav položaj snose srpske elite osamdesetih i devedesetih godina prošlog veka. Ne treba da zaboravimo očiglednu ulogu međunarodnih sankcija u kriminalizaciji društva. Da i ne pominjemo olako igranje sa priznavanjem nezavisnosti država pre postizanja standarda. Ipak, veća je krivica današnjih elita, jer se u vremena boljih država na našem tlu nije moglo ni zamisliti da zbunjeni, nezainteresovani i neobavešteni evropski birokrati imaju toliki uticaj na sudbinu zemlje. Ironija sudbine je u tome da su se države bivše Jugoslavije otcepile radi više suvereniteta i samostalnosti, a da je većina njih na kraju došla u stanje ograničene samostalnosti nižeg stepena nego u bilo kom periodu, pa i u SFRJ.

Tako se, zasad, završilo naše "kružno putovanje" u Evropu. Krenuli smo sa ivica tadašnje Evrope 1804. godine i uglavnom smo joj se približavali. Naše je ime često odjekivalo Evropom i jače nego što bi to opravdala naša brojnost. Taj odjek je bio uglavnom povoljan. Sada smo opet na ivicama Evrope, ali će naš ulazak, po svoj prilici, biti manje svečan nego u vreme Vuka, kralja Aleksandra ili Tita.

Gledao sam kako u velikim evropskim gradovima puštaju beskućnike da zimi spavaju po hodnicima i predvorjima banaka i drugih velelepni objekata. Tako nekako zamišljam i naš budući ulazak u Evropu, sa ostalim "socijalnim slučajevima", više kao čin milosrđa. Čak i zvanično se pominje argument da je bolje da se taj nemirni Zapadni Balkan pusti unutra i stabilizuje, nego da se ostavi kao "crna rupa" puna kriminala, nestabilnosti i sukoba izvan "evropske kuće".

Ali, ne treba nad tim mnogo da tugujemo: bilo je u istoriji slučajeva da su potpuno uništene i prokažene zemlje korak po korak popravile svoj položaj. Tajna je u onome "korak po korak".

Autor je viši naučni saradnik
Instituta za savremenu istoriju

Sve budućnosti Srbije

Već četvrt veka, u Srbiji dominira moć odlučna da istoriju uspori, ako već ne može da iz nje izađe. To je moć neslobode, straha, neznanja i maligne agresivnosti i Srbija je žrtva te moći

PIŠE:
LJUBOMIR KLJAKIĆ

Srbija će u budućnosti biti punopravna članica evropske federacije. Srbija u budućnosti neće biti punopravna članica evropske federacije. Srbija će u budućnosti i biti i neće biti punopravna članica evropske federacije.

Ritam sveta, nazivamo ga istorijom, održava polje verovatnoća za ove tri različite budućnosti. Sve tri su verovatne, samo će se jedna ostvariti. Razume se, ne možemo znati i koja. Konkretni oblici budućnosti načelno su nepredvidljivi, a slučaj u poslovima budućnosti igra presudnu ulogu. Međutim, iako načelno nepredvidljiva, budućnost je, naizgled paradoksalno, ipak određena.

Inicijalni uslovi nepovratno određuju svojstva ljudskog društva u budućnosti, njegov prostor kontingencija, verovatnoća, mogućnosti, kao i prostor njegove posebne istorije. Pre pet stoleća pokrenut je ritam promena dotadašnjeg sveta u pravcu sveta modernosti. Tako je određena opšta budućnost sveta, pa i posebna budućnost Srbije. Dodatno, budućnost je profilisao lanac odluka koje su donete kada su ljudi u svetskim i lokalnim poslovima birali između više mogućnosti i tako pokretali događaje koji su određivali "sudbinu" generacija u decenijama, čak i vekovima koji dolaze. *Ljudska istorija je istorija ljudske budućnosti.*

Budućnost sveta i lokalna budućnost

Naravno, svet modernosti nije bio i kraj istorije, pa se danas taj svet nalazi u prostoru svoje istorijske demisije i tranzicije prema nepoznatom, ali izvesno novom istorijskom obliku organizovanja. Savremenici smo najnovijeg od tek nekoliko zaista epohalnih preokreta u ljudskoj povesti – paleolitska revolucija, neolitska revolucija, revolucija modernosti, tekuća revolucija čiji ishod još nije poznat. Već živimo u prostoru četiri evolucije, dve "tradicionalne" – geobiološka i kulturna evolucija – i dve nove koje je ljudsko znanje pokrenulo tokom druge polovi-

ne XX veka – evolucija artificijelnih oblika života i samooblikujuća biološka evolucija.

Ponovo je aktuelna Zenonova ideja *idealne svetske države* kao "države sazdane od *humanoisti*", koju su kroz stoleća obnavljali stoici, čak i neki vladari (Aleksandar Makedonski, Marko Aurelije, Fridrih II Hohenštaufen, Elizabeta I), a do danas generacije slobodnih mislilaca. Nekoć licina državnika XX veka (Vudro Vilson, Vinston Čerčil, Frenklin Ruzvelt, Mahatma Gandi, Josip Broz Tito) takođe su doprineli ovoj ideji. *Društvo naroda* u prvoj polovini XX veka, a *Organizacija ujedinjenih nacija* u drugoj polovini tog stoleća predstavljaju pokušaje praktične realizacije Zenonove ideje. Poseban dorinos njenoj operacionalizaciji dali su brojni mislioci, Imanuel Kant sa programom *večnog mira*, Tomas Pejn sa *svetskom republikom* i projektom *ujedinjenja* Sjedinjenih Američkih Država i Sjedinjenih Evropskih Država, obojica na talasu revolucije XVIII veka, zatim i Dimitrije Mitrinović koji je prvih decenija XX veka zastupao *univerzalnu svetsku zajednicu*, Bertrand Rasel koji je pedesetih godina XX veka izneo argumente u prilog uspostavljanja *svetske vlade*, Maršal Makluan sa *civilizacijom globalnog sela*... Dok se *civilizacija globalnog sela* transformiše u *civilizaciju globalnog grada*, na horizontu aktuelnih događaja već se ocrtava *transhumani svet*.

Zenonova ideja univerzalne svetske zajednice jedna je od nekoliko naših verovatnih budućnosti. Sve druge manje su povoljne. Jedna od njih nepovoljna je konačno. Kumulativno dejstvo različitih oblika aktuelne tranzicije krize sveta i prirodnih katastrofa, sasvim u skladu sa načelom kontingencije, može proizvesti događaje koji će staviti konačnu tačku na ljudski život pod zvezdama. Kako god bilo, jasno je da izvan mogućnosti koje je uspostavio naš svet *ne postoji* prostor za izuzetak koji se može strukturirati kao zatvoren sistem koji se održivo samo-reprodukuje *izvan i protiv* istorije. Ako se zamisli da je nešto tako moguće, posebno ako se krene u praktičnu operacionalizaciju ove zamisli, onda se stvaraju uslovi za našu konačnu budućnost, za nestanak čovečanstva. Ovo je pokazala istorija totalitarizma u XX veku.

Srbija, takođe, demonstrira ovu načelnu

nemogućnost postojanja *izvan i protiv* istorije. Usled dejstva brojnih nepovoljnih unutrašnjih i spoljašnjih okolnosti, (i) posebna istorija Srbije odvija se po talasnom obrascu smenjivanja dugotrajnih perioda *zatvorene i spore* i kratkotrajnih perioda *otvorene i brze* istorije. Reč je o ritmičkom smenjivanju perioda *parohijalnog izolacionizma, reakcionarnog konzervativizma i neslobode* s jedne, a perioda *otvaranja prema svetu, inovativnosti i slobode* s druge strane. Aktuelni ciklus, koji primerno krase ova opšta svojstva celokupne naše istorije, traje već 25 godina, dakle već četvrt veka.

S druge strane, kad god Srbija, uprkos snazi parohijalnog izolacionizma, demonstrira svoj *kapacitet slobode*, "nalazi svoju dušu", prepoznaje vlastitu ulogu u svetskim poslovima i za tu ulogu preuzima punu odgovornost u društvu boljeg dela čovečanstva, potvrđuje se velika i jednostavna istina. *Budućnost sveta je budućnost Srbije.*

Na temelju opozitnog seta argumenata, ovu činjenicu potvrđuje čak i posebna istorija našeg parohijalnog izolacionizma. On predstavlja nepresušan izvor individualne i kolektivne destrukcije i autodestrukcije, uslov unutrašnjeg poretka neslobode kao poretka fatalno nepromenljive "sudbine" i glavni razlog onog poslovičnog kaskanja Srbije za magistralnim tokovima razvoja sveta. Održavanje i jačanje globalnih potencijala za konačnu budućnost kao nestanak čovečanstva glavna je globalna posledica (i) našeg parohijalnog izolacionizma. Jer, da bi se uspostavio poredak *izvan i protiv* istorije, bilo bi neophodno da Srbija nestane. *Budućnost Srbije je budućnost sveta.*

Lokalna prošlost i budućnost sveta

Primer je svež i poučan. Godine 1986. Evropska zajednica ponudila je Jugoslaviji, a Srbija je bila jedna od njenih šest republika, članstvo u projektu *Eureka*, programu naučno-tehnološkog razvoja zemalja Zapadne Evrope do godine 2000. Jugoslavija je, naime, imala veoma bliske odnose sa zemljama EZ-a, pa je čak uživala i posebno povlašćen status u toj zajednici. Ipak, ponuda EZ-a nije bila prihvaćena. Bez mnogo publiciteta, doneo je odluka da se Jugoslavija priključi konku-rentskom projektu, *Kompleksnom programu naučno-tehničkog napretka SEV do 2000. godine*. Naime, jugoslovenska federacija je imala poseban status i u okviru istočnoevropskog Saveta za uzajamnu ekonomsku pomoć (SEV). Potpredsednici Saveta ministara SSSR zaduženi za nauku, tehnologiju i ekonomiju, kao i više članova Akademije nauka SSSR nalazi-

li su se na čelu *Kompleksnog programa* kao njegovi rukovodioci.

Bio je ovo groteskno kratkovid i dugoročno štetan izbor. Već posle tri-četiri godine, na talasu događaja koji su promenili svet – kraj hladnog rata, ujedinjenje Nemačke, samoraspuštanje komunističkih režima i samoraspuštanje SSSR – *Kompleksni program* je nestao sa scene. Istovremeno, EZ je transformisana u evropsku federaciju. Nekadašnje članice SEV-a, među kojima i neke bivše republike bivšeg SSSR, danas nestrpljivo očekuju da budu primljene za članice ove federacije, dok se projekti naučno-tehnološkog razvoja na kojima se radilo u okviru *Eureke*, realizuju unutar federalnog programa STOA. Naravno, ovo nije bio i jedini slučaj groteskno kratkovidog izbora. Ponuda koju je EZ neposredno posle epizo-

de sa *Eurekom* učinila tadašnjoj Jugoslaviji, pozivajući je da postane punopravna članica ove asocijacije, takođe je bila odbijena. Razume se, sa još štetnijim posledicama.

Što se same Srbije tiče, u njoj je tada pobedio projekat budućnosti koji je vodio pravo izvan i protiv istorije. “Klasna borba” protiv “građanske desnice” vodila se u Srbiji već godinama, a upravo početkom 1987, sa najvišeg mesta, u trenutku pokretanja novog ciklusa te borbe, javnosti je predstavljen i njen opšti ideološki koncept. “Inače je poznato, iz prakse specijalnog rata protiv Jugoslavije, da je najbolje sredstvo za plašenje jugoslovenskih komunista prišivanje optužbi za staljinizam. Pred tom opasnošću od optužbe za čvrstu ruku mnogo puta se ustuknulo. Mi ne bismo smeli, zastrašeni optužbom za staljinizam, da lišimo naše društvo vrednosti i

tekovina za koje je mnogo žrtava dato” – rekao je 16. februara 1987. godine Slobodan Milošević, tada prvi čovek jedine partije u Srbiji. Strateški izbor budućnosti i odluke koje su bile donete između 1980. i 1987. u skladu sa tim izborom doveli su do daljeg produbljivanja i akceleracije krize. Program parohijalnog izolacionizma i reakcije kao “nacionalna revolucija” izvan i protiv istorije bio je odgovor na krizu. Naravno, taj retrogradni plan transformisao je društvo u iracionalni poredak političkog mita, manipulacije, nasilja i neslobode, sasvim u skladu sa obrascem *Zavera – Spasitelj – Zlatno doba – Jedinstvo nacije*. Sovjetski komunizam bio je samoraspušten, evropska federacija već izvesna, kada se lokalni poredak iracionalnog političkog mita transformisao u pseudosrednjovekovni desetogodišnji rat.

Izbor

Rezultati rata suprotni su proklamovanim ciljevima ratujućih strana. Nimalo neočekivano, glavni rezultat je upravo poraz poretka protiv istorije. Svih pet novih država, nastalih na razvalinama zajedničke federacije, imaju sada da se organizuju ne kao jednonacionalne, jednokulturne, jednokonfesionalne suverene države sa čvrstim granicama, nego kao otvorena, multikulturna, multikonfesionalna, multinacionalna, demokratska i tolerantna društva poroznih granica. Kao pet malih replika druge Jugoslavije, nove države nastoje da ispune odgovarajuće uslove i postanu članice evropske federacije. Jedan od bitnih uslova koji imaju da ispune jesu uzorni unutrašnji i međusobni odnosi. Trčeći mrtvu trku za vlastitim repom, naš lokalni svet se tako ponovo našao tamo gde je već bio. Potvrđeno je ponovo da nema ljudske volje koja može preusmeriti ili promeniti vektore istorije pre nego što ona sama to ne dozvoli. Takođe je ponovo potvrđeno da se dejstvo vektora istorije može *ubrzati* ili *usporiti*. Već četvrt veka, u Srbiji dominira moć odlučna da istoriju uspori, ako već ne može da iz nje izađe. To je moć neslobode, straha, neznanja i maligne agresivnosti. Srbija je žrtva te moći.

Danas, Srbija je ponovo pred novim-starim izborom jedne od svojih budućnosti. Koja će se budućnost zaista i ostvariti zavisi od odluka koje su već donete, koje se donose ili tek treba da budu donete, u Srbiji i izvan nje. Ipak, u našim poslovima izbora budućnosti, odlučiće kapacitet slobode, moralni potencijal i znanje građana Srbije. Bilo bi dobro kada taj izbor ne bi obnovio iste ove okolnosti koje nas tokom proteklih četvrt veka drže zarobljene u bespuću izvan i protiv istorije.

Autor je doskorašnji direktor Akademije Nove iz Beograda

Olja Ivanjicki: *Boj na Deligradu*

Kultura kiča i kolektivizma

Naše kretanje prema "evropskoj kulturi" u stvari je rad na našoj sopstvenoj kulturi. Mi živimo danas, nažalost, ne u svojoj autentičnoj i autohtonoj kulturi nego u vulgarizaciji odnosa među ljudima, u kiču

PIŠE:
DESIMIR TOŠIĆ

Pošto nema uniformne evropske kulture, jasno je da ni mi Srbi nećemo prihvatiti neku "evropsku kulturu", kada se budemo odlučili za prisajedinjenje Evropskoj uniji. Međutim, narodi Evrope, skoro svi – čak i na Istoku, kao Poljaci – razvijali su se ponekad u istom pravcu. Oni čuvaju i danas ono bitno, svojstveno svom narodu i tradiciji, ali ipak se sve to kreće ka jednom približavanju, ujedinjavanju, saobražavanju, prožimanju. Neka obeležja ostaju posebna, ali ipak ne toliko da bi bila u sukobu s drugim kulturama.

Kad je reč o sistemu, tu je jasno šta je kod nas bilo neevropsko i šta je ostalo neevropsko – totalitarizam i nedemokratizam – mada se i to stalno menja, posebno posle 5. oktobra 2000. godine. Uzmimo izuzetno trivijalne primere. Donedavno stranac je plaćao dvostruku cenu u hotelima u Srbiji. Kako bi se Srbin osećao da uzima hotelsku sobu u Parizu i da treba da plati dvostruku cenu zato što nije Francuz? Mi bismo to shvatili kao čisti diskriminatorski, rasistički, imperijalistički postupak.

Evropa kao pitanje ljudskih prava

Pogledajmo drugi primer: nepoverenje i kontrola stranaca; iako je nekada nevidljiva, ta kontrola pokazuje jedno posebno nepouzdanje prema Zapadu. I kad se kontrola formalno-pravno ukloni, ostaje psihologija nepoverenja, čega nema u odnosima između jednog Portugalca i jednog Nemca.

Na kraju, jedan drastičan primer, a to je slobodno kretanje kapitala i aktivnost nadnacionalnih organizacija. Vrlo teško naši ljudi shvataju da je japanski kapital – bez prisustva neke političke zajednice kao što je Evropska unija – vrlo ozbiljno zastupljen u Sjedinjenim Američkim Državama, kao što je američki kapital više nego ozbiljno zastupljen u komunističkoj Kini. Svet je daleko više udružen i ujedinjen nego što se nama čini. Da i ne pominjem sadašnji talas osetljivosti i ugroženosti od terorizma, koji je postao univerzalan – od SAD do, nedavno, Španije.

Posle sistema treba da pogledamo ponašanje, a tu dolazi ono već "dosadno" pitanje ljudskih prava, što spada i u domen kulture. Ljudi uopšte, posebno kod nas, smatraju da je pitanje ljudskih prava – pitanje odnosa građana i vlasti. To je, međutim, tek mali deo i danas u Evropi gotovo ne postoji kao problem. Pitanje "evropeizacije" u načinu postupanja, gledano kroz prizmu ljudskih prava, jeste poštovanje ličnosti u svakom položaju u kome se nalazi. "Po evropskim standardima", čovek koji plati kartu u gradskom autobusu ne želi samo da se preveze, nego i da na neki način "uživa" u vožnji, da bude miran, da se odmara u vozu ili autobusu. U našim autobusima dosta često ljudi razgovaraju glasno iznad vaših glava, snažnim i nekad divljim glasovima, čuče nad svojim mobilnim telefonima, i na kraju – toga nigde nema

BeCEI

u Evropi – čakaju izuzetno glasno sa vozačima. Ali, najvažnije je poštovanje ljudskih prava: da ne uznemiravamo putnike, bilo od strane drugih putnika, bilo od strane vozača.

Tolerancija različitosti

Dajemo trivijalne primere, kako bismo evropskim "nevernicima" približili delić evropske kulture. A kad pređemo na samu kulturu, najneposrednije, vidimo da su naši problemi daleko ozbiljniji, ne samo danas nego i u prošlosti.

Vodi se, recimo, "rat za ćirilicu", kao da postoji "rat za latinicu". Prvo, ćirilica nije samo srpsko nego i rusko i delimično grčko pismo. Grčka ćirilica azbuka živi i preživljava mnogo godina u Grčkoj, i nismo čuli da Evropska unija "potiskuje" ćirilicu, odnosno grčku azbuku. Ali, ako idemo dalje, bogatstvo Evrope nalazi se baš u toj pojavi: da je različita i u jeziku i u nacionalnim kulturama. Uzgred budi rečeno, Srbija je višenacionalna država, a i bez kosovskih Albanaca ima etničkih zajednica koje ne samo da govore posebnim jezicima (Mađari i drugi) nego se služe latinicom kao svojim pismom.

Razvijajući tezu o evropejstvu dolazimo do onoga što bismo mogli nazvati društvenom svešću. Evropska društvena svest je u osnovi individualistička, dok je naša prvenstveno kolektivistička (otuda i neki uspesi "našeg komunizma" u prošlosti). Taj naš kolektivizam razvijao se i razvija se više u pravcu anarhičnosti i konfrontacije nego u pravcu pluralizma. Pluralizam, međutim, nije samo politička kategorija nego i kulturna i ekonomska, pa i verska. Mi se moramo navikavati da poštujemo verska uverenja koja nisu naša i da ne gledamo – kako se kod nas već vekovima čini – na prelazak jednog pravoslavnog Srbina u, na primer, muslimane

kao na "izdaju". U Velikoj Britaniji Anglikanska crkva, koja je "u ratu" s Katoličkom od koje se odvojila još u XVI veku, posmatra s religioznim mirom one koji odu iz njenog kruga u Katoličku crkvu. To je evropska kultura, to je evropsko ponašanje. Treba dodati jednu značajnu opasku: takvi odnosi nisu postojali u Evropi u XVI veku. Ljudi su kroz decenije i vekove gradili tu evropsku kulturu – u ovom slučaju svoju britansku ili englesku kulturu – tolerancije, i političke i crkvene.

Dolazimo, čini mi se, u ovoj raspravi do toga da je naše kretanje prema "evropskoj kulturi" u stvari rad na našoj sopstvenoj kulturi. Mi živimo danas, naža-

lost, ne u svojoj autentičnoj i autohtonoj kulturi, nego u vulgarizaciji odnosa među ljudima, u kiču – bilo da je reč o našoj narodnoj muzici, o političkim odnosima ili o nedostojnom nastupanju izvesnih naših crkvenih aktivista među episkopima. Kad sve to dovedemo u red, izrazimo svoju sopstvenu kulturu na najkvalitetniji način, bićemo deo evropske kulture, jer potencijalno – istorijski, privredno, geografski, politički – mi odvajkada pripadamo Evropi.

Autor je predsednik prve Evropske kuće

Februar

19. februar – Lideri grčke i turske kiparske zajednice dogovorili su se u Njujorku da reše problem podeljenog ostrva do 1. maja kako bi Kipar kao celina mogao da postane članica EU-a.

20. februar – Makedonski parlament usvojio je kontroverzni zakon o administrativnoj podeli države kojim se broj opština smanjuje sa 123 na 71. Kritičari zakona tvrde da će on voditi etničkoj federalizaciji Makedonije.

24. februar – Havijer Solana je u Prištini predsedniku Kosova Ibrahimu Rugovi obećao pomoć, između ostalog i finansijsku (100 miliona evra), u postizanju standarda za Kosovo, postavljenih od strane UN-a.

– Predsedavajući OEBS-a, bugarski ministar spoljnih poslova Solomon Pasi, zatražio je od Evropske unije veću pomoć za infrastrukturne projekte na Balkanu, jer su oni važni za političku stabilizaciju i regionalnu integraciju.

26. februar – Makedonski predsednik Boris Trajkovski poginuo je u avionskoj nesreći u blizini Mostara.

– Rumunski parlament ratifikovao je Ugovor o pridruživanju NATO-u na osnovu kojeg će ova

zemlja u aprilu postati članica Severnoatlantskog saveza. Posle kritika Evropskog parlamenta i EU-a zbog zaostajanja u evropskoj integraciji, rumunski premijer Adrian Nastase predstavio je Akcioni plan kojim bi trebalo da se ubrzaju reforme koje vode pridruživanju Evropskoj uniji, koje se očekuje u 2007. godini.

– Albanski ministar spoljnih poslova Kastriot Islami je u OEBS-u izjavio da očekuje da njegova zemlja do kraja 2004. sa EU-om potpiše Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, kao i da očekuje jasan signal o članstvu u NATO-u na istanbulskom samitu NATO-a.

Mart

1. mart – Albanski premijer Fatos Nano u prvoj zvaničnoj poseti Kosovu.

– Savet Evrope je najavio početak novog dvogodišnjeg programa PACO-IMPACT za borbu protiv korupcije i organizovanog kriminala u jugoistočnoj Evropi.

2. mart – Hrvatski premijer Ivo Sana-

der rekao je da se Hrvatska priprema za ulazak u NATO 2006, a u EU 2007. ili 2008. godine.

3. mart – Narodna Skupština Srbije izabrala je novu vladu Republike Srbije, sa Vojislavom Koštunicom na čelu. Osim potpredsednika Mirosljuba Labusa – koji će biti zadužen i za evropsku integraciju – Vlada ima 17 ministara.

4. mart – Tokom prve zvanične posete iz Srbije za poslednjih pet godina otpočeo dijalog Beograda i Prištine o energetici.

11. mart – Evropski parlament je obrazovao zajednički odbor za odnose sa Hrvatskom i Makedonijom. Dosadašnja delegacija EP-a, koja se bavila odnosima sa celom Jugoistočnom Evropom biće od sada zadužena za BiH, SCG i Albaniju.

– Hrvatska i SAD će imati deset zajedničkih vojnih vežbi u toku 2004. godine, saopšteno je u Zagrebu.

15. mart – Nikola Radovanović iz Srpske demokratske stranke postao je prvi ministar odbrane BiH. Predsedništvo BiH najavilo je da će do septembra poslati 36 vojnika u Irak, kao deo međunarodnih snaga.

17. mart – U dramatičnoj eskalaciji nasilja na Kosovu nekoliko Srba i Albanaca je poginulo, a nekoliko stotina je ranjeno kada su Albanci napali Srbe u više mesta širom pokrajine. U atmosferi linča nad njima i bez adekvatne zaštite kosovske policije i KFOR-a, Srbi masovno napuštaju svoja prebivališta.

Boris Trajkovski

Dva stoleća moderne Srbije

1804–1813 – Prvi srpski ustanak.

1815 – Drugi srpski ustanak, završen usmenim dogovorom kneza Miloša i Marašli Ali paše o samoupravi Srba.

1830 – Sultanovim hatišerifom priznata autonomija Srbije.

1838 – Donet Turski ustav, kojim je Milošev despotizam zamenjen oligarhijom.

1842–1858 – Vladavina ustavobranitelja. Prvo stvaranje državnih ustanova u modernoj Srbiji.

1867 – Poslednji turski garnizoni napuštaju šest srpskih gradova.

1869 – Namesnički ustav. Prvi put uvedena stalna skupština.

Juli 1878 – Berlinski kongres je dodelio nezavisnost Srbiji i Crnoj Gori.

1881 – Osnovana prva politička stranka u Srbiji – Radikalna stranka, a malo kasnije i dve druge stranke, Napredna

i Liberalna.

1884 – Otvorena pruga Beograd–Niš (243,5 km), građena od 1881. godine.

1886 – Osnovana Srpska kraljevska akademija.

1889–1893 – Prvo razdoblje demokratije u Srbiji.

1903–1914 – Majskim prevratom (1903) obnovljena demokratija u Srbiji. Drugi period demokratije u Srbiji.

1905 – Osnovan Univerzitet u Beogradu.

Oktobar 1915–jesen 1918 – Austro-nemačko-bugarska okupacija Srbije.

1. decembar 1918 – U Beogradu stvorena Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca.

28. juna 1921 – Donet Vidovdanski ustav kojim je ozvaničeno centralističko uređenje.

1. april 1927 – Otvoren aerodrom Beograd.

1931 – Donet Oktroisani ustav.

April 1941 – Okupacija Kraljevine Jugoslavije od strane Trećeg rajha, Italije, Mađarske i Bugarske. U proleće počeo otpor dva pokreta (komunističkog i monarhističkog) protiv okupacije.

29. novembra 1945 – Nakon oslobođenja zemlje, proglašena Republika.

31. januar 1946 – Ustavotvorna skupština proglasila Ustav FNRJ, a zatim doneti ustavi šest republika, uključujući i Ustav NR Srbije.

1948–1953 – Sukob Jugoslavije sa SSSR i ostalim socijalističkim zemljama.

13. januara 1953 – Donet Ustavni zakon kojim je završena likvidacija kapitalističkog sistema.

7. aprila 1963 – Novi Ustav Jugoslavije koja je promenila naziv u SFRJ.

Februar 1974 – Donet novi Ustav SFRJ.

Maj 1980 – Umro Josip Broz.

1987–2000 – Vladavina Slobodana Miloševića u Srbiji.

28. septembar 1990 – Donet Ustav Republike Srbije kojim je formalno uveden višestranački sistem u Srbiji, a prvi višestranački izbori održani u decembru.

Juni–juli 1991 – Slovenija i Hrvatska proglasile nezavisnost, a JNA neuspešno intervenisala u Sloveniji.

15. januar 1992 – EZ priznala nezavisnost Slovenije i Hrvatske.

27. april 1992 – Usvojen Ustav Savezne Republike Jugoslavije.

Maj 1992–novembar 1995 – Sankcije UN-a i EU-a prema SRJ.

24. mart–10. juni 1999 – Bombardovanje SRJ od strane NATO-a.

5. oktobar 2000 – Pad režima Slobodana Miloševića.

4. februar 2003 – Obrazovana Državna zajednica Srbija i Crna Gora. “Srbija” je ponovo deo nazi-va međunarodno priznate države nakon 74 godine.

Od ideala do interesa

Prvi srpski ustanak predvodili su ljudi koji su se najviše isticali sposobnošću za poslove i rad. Tako gledano, početak moderne srpske istorije dao je i trajan putokaz u jednoj stvari: nacionalna obnova dolazi iz sposobnosti za rad, poslove i stvaranje nacionalnog bogatstva

PIŠE:

DR ĐURO KOVAČEVIĆ

Mi Srbi smo odavno u Evropi, posebno onoj koju su odlikovala velika sukobljavanja, razaranja i pogibije. U tom smislu bili smo među najistaknutijim Evropljanima. Na sreću, nije nas bilo među porobljivačima i istrebiteljima. Nažalost, premalo smo bili

među Evropljanima kao uspešnim graditeljima, a gotovo smo neprisutni u ugodnosti evropskog postojanja i isključeni iz modernog evropskog razvoja. Nekad među prvima za puno evropejstvo, dospeli smo u poslednji red, a ispred nas su mnogi koji su nam decenijama gledali u leđa. Sazrelo je vreme da u evropskom stilu i mi izvučemo neophodne pouke.

Na kraju dvovekovnog putovanja kroz modernu srpsku istoriju razbudili smo se u javi teške stvarnosti jednog naroda koji je plaćao enormne cene za najnormalnije stvari. Suočili smo se s padom ponosa koji su najviše zgazili oni koji su u njegovo ime nama zavladali. Suočili smo se s gubicima kakve je retko koji narod u istoriji svojih pregnuća doživeo. Došli smo do pitanja o tome ko smo i kako ćemo dalje.

Nadam se da smo takođe shvatili da je naša lokalna povest o tragediji velikim delom posledica i činjenja i planova koji su nam pristizali spolja, od moćnih stratega iz evroatlantskih krugova, kojima smo težili i koje smo često idealizovali. SAD i Evropska unija, kao privlačni modeli dobro uređenog života, posle dva veka putovanja njima u susret, "neočekivano" su se pojavili pred nama – strogo i neumoljivo. Sad smo tu gde smo. Kako izaći iz klopke u koju smo dospeli?

Rad, a ne rat: Očigledno je da snagu inercije istorijske

matrice – koja nas je okivala svojim autoritetom – treba napustiti. Čuveno "ako ne umemo da radimo, umemo da ratujemo" treba odbaciti. Uvek smo umeli da radimo, samo što je čovek rada u našoj tradiciji vrednovanja uvek bio postavljen niže od ratnika. Štaviše, superiorna moralnost pripadala je oružju, a gotovo apriorna nemoralnost trgovini i poslovnom umeću. Interesi su uvek gore prolazili od ideala, a najviši rang su uživali oni ideali u kojima se nije mogao prepoznati nikakav, čak ni nacionalni interes.

Kopanje provalije između interesa i ideala bilo je, zapravo, razdvajanje čoveka u normalnosti njegove ljudske prirode. Sada valja spajati ono što smo neprirodno razdvajali, valja napraviti zaokret ka normalnom poretku stvari kako bismo uopšte mogli iskoračiti do nacionalne obnove. Prvi srpski ustanak predvodili su ljudi koji su se najviše isticali sposobnošću za poslove i rad. Tako gledano, početak moderne srpske istorije dao je i trajan putokaz u jednoj stvari: nacionalna obnova dolazi iz sposobnosti za rad i poslove, iz stvaranja nacionalnog bogatstva. Ovaj putokaz posebno je dragocen danas. Osnovno pitanje pred nama je ono o nacionalnoj obnovi. Kao nekad, tako i danas, reč je o oslobađanju moći za svoj evropski identitet i Evropu kao prirodni istorijski i civilizacijski ambijent.

Modernizacija kao evropeizacija: Nama su potrebni i znanje kao put do produktivne prakse postojanja, ali i istorijska mudrost kao uporište za realna odmeravanja sa izazovima savremenosti i pristižućim izazovima budućnosti. Potrebno je da konačno shvatimo da vreme radi za one koji rade za vreme, tj. da imamo vrlo ozbiljan problem sa nedostatkom vremena posle decenije tragedija, promašaja i nerazumlja.

Moramo sabrati naše ljudske potencijale oko praktične promene nepodnošljivog i ponižavajućeg stanja u koje smo kao narod dospeli. Zato je neophodna takva strategija razvoja koja će se osloboditi iluzije specifično srpskih velikih ciljeva i podrediti se logici i vrednostima dobro uređenog života. Veliki projekti od opšte važnosti su pred nama. Oni su deo nove evropske stvarnosti i osnova rastućih integracija naroda kojima je Evropa zajednički dom. Na nama je da svoju inovativnost demonstriramo u skraćivanju vremena neophodnog za našu unutrašnju modernizaciju, shvaćenu kao evropeizaciju.

Nadam se da su ratovi iza nas i da odbrana slobode i nacionalnog dostojanstva odsudno zavisi od sposobnosti stvaranja i veštine produktivne upotrebe oruđa za rad. Takva očekivanja daju i smer naporima: naponi moraju prevashodno biti usmereni na praktično delanje. Rad glave i rad ruku valja objediniti na vaspostavljanju sadržaja i autoriteta civilizovanosti, a slobodarski potencijal naroda praktično operacionalizovati kao njegov demokratski kapacitet. Visoki status slobode u modernoj i ranoj srpskoj istoriji prirodno bi trebalo da vodi demokratiji, kao poretku koga nema niti može biti bez ideje i prakse slobode. U obilju prepreka za moderan evropski put – za čije savladavanje će biti potrebno i dosta napora i mnogo vremena – ovo bi bila jedna od istaknutih prednosti srpskog društva i naroda: sloboda kao osnova jakog individualizma, individua kao uporište

demokratije i demokratija kao zajednicaravnopravnih građana, zajednica kojom vladaju zakoni koji uzdižu vrednost života do najviših kulturnih standarda. Postići to značilo bi ispuniti zaveštanje srpske nacionalnooslobodilačke i demokratske revolucije započete Prvim srpskim ustankom.

(Tekst je deo izlaganja na Filozofsko-književnoj školi u Kruševcu, na temu "Dva veka moderne srpske istorije u znaku povratka u Evropu")

Autor je naučni savetnik u Institutu za evropske studije i direktor Srpsko-američkog centra

F. Kanic: Sv. Nikola, Balkanski put

Pojmovnik EU i evropskih integracija

SRBIJA NA EVROPSKIM KONGRESIMA I U MIROVNIM SPORAZUMIMA

Bečki kongres (septembar 1814 – jun 1815). Dogovor velikih evropskih sila o izgledu Evrope nakon Napoleonovih ratova. Prota Mateja Nenadović je obavestio austrijskog i ruskog cara o srpskim težnjama tako da su Srbi dobili diskretnu podršku Rusije. Zbog zalaganja Britanije i Austrije za očuvanje Otomanskog carstva Kongres nije doneo nikakvu odluku o srpskom pitanju.

Berlinski kongres (jun – jul 1878). Međunarodna konferencija održana pod predsedništvom nemačkog kancelara Bizmarka, radi uvođenja ravnoteže uticaja velikih sila na Balkanu, kao reakcija na odluke mira u San Stefanu (mart) kojim je stvorena Velika Bugarska, pod ruskim patronatom. Kongres je priznao nezavisnost Srbije, Crnoj Gori i Rumuniji, a Bugarska je dobila autonomiju. Poredak na Balkanu stvoren Berlinskim kongresom važio je u glavnim crtama narednih trideset godina.

Mirovna konferencija u Parizu (januar 1919 – januar 1920). Najvažniji deo konferencije bio je Versajski ugovor (donet na Vidovdan 1919). Glavnu reč na pregovorima vodili su Velika Britanija, Francuska, SAD i Italija. Do kraja maja delegacija Kraljevine SHS tretirana je kao delegacija Kraljevine Srbije. Kada su početkom juna Britanija i Francuska zvanično priznale Kraljevinu SHS, konferencija mira je priznala postojanje istoimene delegacije. Potpisivanjem Versajskog ugovora Kraljevina SHS je zvanično postala članica nove svetske organizacije – Društva naroda.

Dejtonsko-pariski mirovni sporazum. Njime je okončan građanski rat u Bosni i Hercegovini (1992–1995). U novembru 1995. održani su pregovori u vazduhoplovnoj bazi u Dejtonu, u Ohaju (SAD). Glavni američki pregovarač bio je Ričard Holbruk a predsednik Srbije Slobodan Milošević predvodio je zajedničku delegaciju SR Jugoslavije i bosanskih Srba. Sporazumom je garantovan suverenitet BiH i unutrašnje ustrojstvo zemlje. Vojni delovi sporazuma potpisani su u Parizu u decembru 1995.

Srbija na mreži

Pripremila: **BILJANA DAKIĆ**

Nezaobilazni *Gugl* pretraživač za ključnu reč **Srbija** nudi oko 380.000 pojmova. Izbor ipak nije tako širok, pa vam predlažemo kraći izbor linkova.

Zvanična prezentacija Vlade Republike Srbije www.srbija.sr.gov.yu (verzija na engleskom www.serbia.sr.gov.yu) daje vesti i uvid u najnovije aktivnosti (novoizabrane) Vlade, kao i podsećanje na pokojnog premijera Đinđića. Dok čekate na podatke o tranziciji i borbi protiv korupcije u Srbiji, koji su “u pripremi”, možete pogledati zanimljivu foto-monografiju *Srbija – život i običaji*. Dodatne informacije dobićete i na veb-prezentaciji Radio Televizije Srbije, www.rts.co.yu, odnosno ‘Slobodne Srbije’, www.freesebia.org koja pruža i obilje linkova ka drugim sajtovima.

Pojam **Serbia** ponuđen je na sajtu CIA www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/yi.html, sa opštim geografskim podacima o Srbiji i Crnoj Gori. Tu je i zvanična stranica Srpske pravoslavne crkve, www.spc.org.yu, kao i Narodne biblioteke Srbije, www.nb-s.bg.ac.yu. Od ostalih nacionalnih institucija izdajamo Narodni muzej, www.narodnimuzej.org.yu, Srpsku akademiju nauka i umetnosti, www.sanu.ac.yu, Maticu srpsku, www.maticasrpska.org.yu Muzej pozorišne umetnosti Srbije, www.theatremuseum.org.yu. Kada je reč o kulturnom nasleđu, sve pohvale idu ‘Projektu Rastko’, www.rastko.org.yu koji predstavlja obimnu elektronsku biblioteku srpske kulture, sa brojnim podgrupama iz oblasti umetnosti i humanističkih nauka. Direktorijum ‘Balkanika’ www.balkanika.com nudi mogućnost pretraživanja po brojnim kategorijama kroz sve zemlje bivše Jugoslavije, po ugledu na poznatiji *Yahoo.com*. Slično funkcioniše i domaći pretraživač ‘Internet krstarica’ www.krstarica.com. Za ostale korisne informacije o Srbiji, uključujući i turistička odredišta, preporučujemo ‘Adresar B92’ na www.b92.net/link.

Beogradski centar za evropske integracije (BeCEI) okuplja domaće i strane stručnjake koji se bave istraživanjima, obrazovanjem i izdavaštvom u oblasti političkih, bezbednosnih i ekonomskih reformi, neophodnih za evropske integracije naše zemlje.

info@becei.org, www.becei.org

Kontakt: dr Jovan Teokarević, direktor

Центар за развој Србије
Center for Development of Serbia

Centar za razvoj Srbije (CRS) ima za cilj demokratski, ekonomski i kulturni napredak Srbije. Kroz različite programe Centar promovise demokratske vrednosti, izgradnju i jačanje institucija demokratskog društva, unapređenje zaštite ljudskih prava i razvoj tržišne privrede i preduzetništva.

crs@eunet.yu, www.razvojsrbije.org.yu

Kontakt: Lazar Marićević,
predsednik Upravnog odbora

Pax Christi Holandija je deo međunarodnog mirovnog pokreta *Pax Christi International*, sa sedištem u Briselu. Zalaže se za dijalog i rešavanje konflikata, ljudska prava i demokratiju. Program u Srbiji i Crnoj Gori usmeren je na podršku projektima civilnog društva i približavanje Evropskoj uniji.

roos@paxchristi.nl, www.paxchristi.nl

Kontakt: Karel Ros, menadžer programa za Jugoistočnu Evropu

Mesečnik “Evropski forum” je redovni dodatak nedeljnika “Vreme”, a zajedničko je izdanje tri nevladine organizacije:

Beogradskog centra za evropske integracije, Pax Christi Holandija i Centra za razvoj Srbije.

Urednici: Aleksandra Mijalković i dr Jovan Teokarević

Adresa: Narodnog fronta 68/I, 11000 Beograd, Srbija i Crna Gora

Tel/fax: 011-2646-025, **e-mail:** info@evropskiforum.net, www.evropskiforum.net

Ovaj broj je objavljen uz finansijsku pomoć Pax Christi Holandija

Oblikovanje i slog: Grafički Centar Vreme, **Štampa:** Rotografika, Subotica